

Szilágyi Mária_Kerner Gábor

NEWTRAD
Arhitektonski vodič Segedinskog regiona

Szilágyi Mária_Kerner Gábor

NEWTRAD

Arhitektonski vodič Segedinskog regiona

Szilágyi Mária_Kerner Gábor
NEWTRAD_Arhitektonski vodič Segedinskog regiona

Istraživači:
Bárkányi Ildikó, Fodor Ferenc, Kerner Gábor, Ozsváth Gábor, Szilágyi Mária

Tradicionalna arhitektura iz nove perspektive
Vodeći partner: Zavod za kulturu vojvođanskih Mađara
Partner: Muzej Móra Ferenc
ID: HUSRB/1602/32/0086

Recenzenti:
Borut Juvanec, Mirjana Đekić, Silling Léda

Izdavač:
Zavod za kulturu vojvođanskih Mađara
Muzej Móra Ferenc Segedin

Odgovorni izdavač:
Gondi Martina, Fogas Ottó

Lektor:
Kormányos K. Gyöngyi

Srpski prevod i lektorisanje:
Németh Ferenc, Popović Predrag

Engleski prevod:
Dragana Lukić

Grafički urednik:
Szilágyi Mária

Crtež na koricama:
Kerner Gábor

Štamparija:
Generál Nyomda Kft.

Tiraž:
5000

ISBN 978-86-80644-27-1

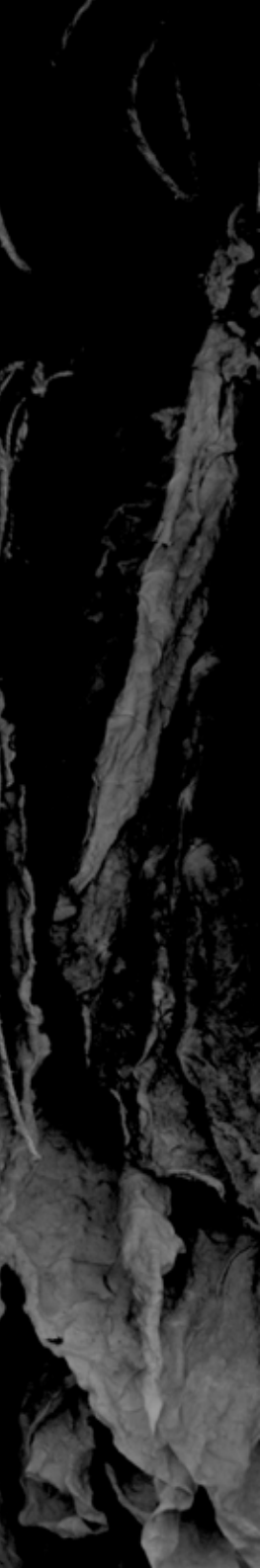
ISBN 978-963-9804-62-3

„Neki će upitati: ipak, zbog čega je potreban 'vodič za planiranje' prilikom planiranja novih kuća. Pojedinci će postaviti pitanje zbog čega bi se lokalne vlasti, ili bilo ko, uplitao u to kako će im izgledati kuća. I samim projektantima je neobično zbog čega je potrebno da lokalna vlast, ili neko drugi, išta predlaže u vezi projektovanja novih kuća. Štaviše, može biti i onih koji će se protiviti i samoj ideji jednog ovakvog izdanja – potpuno nezavisno od njenog kvaliteta...” (arhitekta Majk Šenahen)

SADRŽAJ

9 Predgovor
13 Uvod
19 Segedinska velika nizija
21	naselja Segedinske velike nizije – prema Šandoru Balintu
28	istorija i naseljavanje
33	prirodni uslovi i korišćenje zemljišta
34	struktura naselja
36	parcele
39	konceptija kuće i građevinski materijal
41 Procesi promena
43	istorija
44	prirodni uslovi i korišćenje zemljišta
44	struktura naselja
44	parcele
46	konceptija kuće i građevinski materijal
51 Uklapanje nekada i sada
52	dobri i loši primeri
61 Arhitektonski karakter Segedinske velike nizije
62	Oblici zgrada karakteristični za predeo i strani oblici
71 Projektovanje – Arhitektonski karakter
73	deset zapovesti obnavljanja uopšte i na prostoru Segedinske velike nizije
74	detalji
98	predlozi za transformaciju
115 Zaključak
117 Izvori

Predgovor

PREDGOVOR

Jedan od velikih izazova arhitekture današnjice je spoznaja na koji se način razvija seosko graditeljstvo i kako se menja javni ukus u domenu našeg arhitektonskog okruženja. Možemo li da sačuvamo organsku povezanost sa pejzažom i da li ćemo biti sposobni da iz tradicionalnog graditeljstva preuzmemo red, proporcije i one stoletne misli koje su formirale našu sredinu.

Irski arhitekta Majk Šenahen je 2004. sačinio svoje arhitektonsko uputstvo koje se odnosi na županiju Kork, a potom je 2013. u Mađarskoj objavljen *Arhitektonski vodič gornje oblasti Blatnog jezera*, te je u tom duhu 2017. nastala i edicija Priručnika o izgledu i vizuri naselja koja je obuhvatila svako naselje u državi. Dok prva dva pomenuta izdanja obrađuju područja koja imaju svoj osobeni karakter i raspolažu sa više tradicionalnih objekata, prvenstveni cilj ovog potonjeg bio je da svako naselje pronađe svoju prošlost, svoju tradiciju i da pruži uporište arhitekturi današnjice. Osim preporuka, ovi priručnici sadrže i one propise lokalnih samouprava koji su usmereni ka evidentiranju i čuvanju lokalnih vrednosti.

Graditeljstvo, vizuru jednog naselja ili oblasti, možemo razumeti samo ukoliko ga sagledavamo u širem kontekstu, mogli bismo reći u evropskom aspektu. Jer arhitektonske sisteme nisu razvijale granice, već etnička pripadnost, moda, inovacije, pa i međusobni uticaj etniciteta. Zbog toga je važno da poštovani Čitalac sada drži u ruci knjigu koja u kontekstu analizira jedno veće područje, područje Bačke i Banata, koje još nazivamo Segedinskom velikom nizijom, a koja prelazi državnu granicu, te je danas organski deo i Mađarske i Srbije.

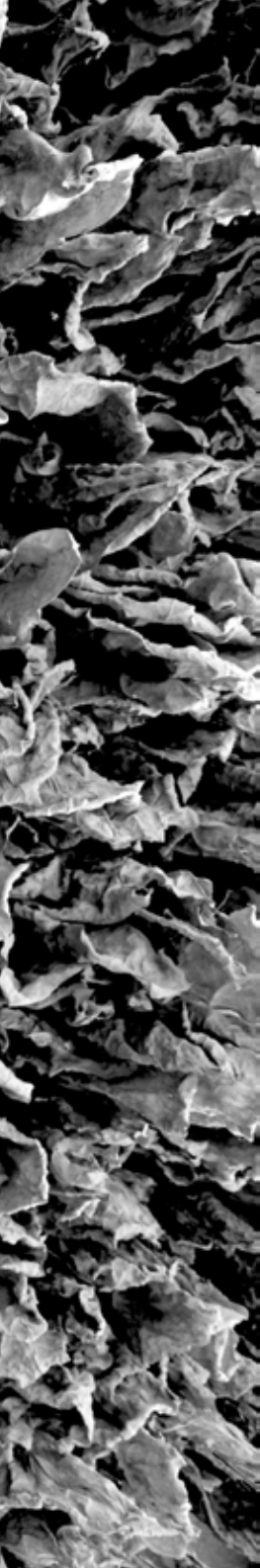
Posebna vrlina knjige je da su stavovi i saveti dati u njoj rezultati bazičnog istraživanja, koje su obilaskom više od sto naselja obavile arhitekta i etnografi. Ovo područje posebno je uzbudljivo sa aspekta da su se, osim migracije segedinskih duvandžija, zahvaljujući formiranju velikih poseda tu nastanili pripadnici raznih etniciteta, usled čega je graditeljska kultura, koja se sačuvala sve do danas, postala izuzetno raznobojna. Na osnovu ovog istraživanja možemo zaključiti koje su sve promene zahvatile ovaj region, šta se od sačuvanih vrednosti još može spasiti i šta je to što može odrediti pravac razvoja naše savremene arhitekture.

Ovu knjigu preporučujem žiteljima Segedinske velike nizije, poljoprivrednicima, starosedeocima, funkcionerima lokalnih samouprava, arhitektama-dizajnerima i onima koji jednostavno žele da žive slobodno.

Izrazio bih zahvalnost arhitektama dr Marii Silađi i Gaboru Kerneru, njihovim saradnicima-etnografima dr Ildiki Barkanji, dr Ferencu Fodoru i dr Gaboru Ožvatu, koji su svim svojim znanjem nastojali da slede sve ono što je u ovom domenu prethodno nastalo, kako bi u tom duhu mogli formulirati svoje preporuke. Ujedno se zahvaljujem i svima onima koji su pomogli ovaj projekat i uz čiju je pomoć ovo korisno izdanje moglo ugledati svetlo dana.

Andraš Križan, DLA
Predsednik Saveza arhitekata Mađarske

Uvod

UVOD

Segedinsku veliku niziju čine grad Segedin kao i naselja koja se prostiru uglavnom južno od nje, a koja imaju zajedničku tradiciju. Tu spadaju sela nastala još pre dolaska Turaka, te naselja nastala migracijom stanovništva iz Segedina nakon Karlovačkog i Požarevačkog mira. Stanovništvo Segedina imalo je važnu ulogu u ponovnom nastanjivanju Južnih oblasti, naročito prilikom naseljavanja Tamiškog Banata. Tada su nastala ona sela čije su stanovništvo činile duvandžije. Oblast ima objedinjenu etničku sliku, iako unutar nje skoro svako selo predstavlja zasebnu etnološku jedinicu, pre svega zbog uticaja susednih naroda. Počev od druge polovine 20. veka slika sela se transformisala usled promena životnih uslova, kao i konstantne migracije, te sve više nestaju elementi graditeljskog nasleđa Segedinske velike nizije. Upravo zbog toga je potrebno istražiti to nasleđe, dokumentovati ga i predati novim naraštajima.

Primenjujući metodu irskog arhitekta Majka Šenahena, koji je izradio *Vodič za planiranje i izgradnju županije Kork*, arhitekta Andraš Križan, inače dobitnik Iblove nagrade, 2014. godine izradio je uz pomoć više stručnjaka i potporu strukovnih i društvenih organizacija *Arhitektonski vodič gornje oblasti Blatnog jezera*. Unutar struka pojavila se, nadalje, i potreba da se taj rad nastavi i u drugim, tradicionalnim graditeljstvom bogatim oblastima. Izrada i upotreba jednog vodiča bi i u Srbiji i u Mađarskoj mogla doneti značajne promene u domenu zaštite životne sredine u provinciji, njenom formiranju i očuvanju za nova pokoljenja.

Jedna od takvih oblasti koja u sebi objedinjuje određeni deo i jedne i druge države, a koja je nekada bila jedna celina, svakako je i Segedinska velika nizija. To je oblast koja je i sa evropskog aspekta jedinstvena i u kojoj sela objedinjuje grad Segedin, koji je još i početkom 20. veka stanovništvo koje se otud odselilo nazivao „domovinom”. Na tom području se, skoro nepromenjeno, počev od 18. veka obavlja onaj vid privredne aktivnosti za koji placevi i tipovi izgrađenih kuća i dalje odgovaraju. Istovremeno se može zapaziti i pojava da se kuće delimično modernizuju, delom prestaje njihova prvobitna funkcija, te postaju simboli zaostalosti. Tokom tih promena neki sa dobrim smislom modernizuju arhitektonske celine, dok drugi, usled uticaja gradske kulture gradnje, narušavaju uziđivanje, tradicionalne forme, kao i funkcionalne mogućnosti koje se kriju u zgradama. Tradicionalnu sliku sela sve češće narušavaju kuće koje tamo nisu prikladne, nisu

odgovarajuće ni po dimenzijama, a sa aspekta arhitekture reprezentuju strane kodove kulture. Ta dvojakost, koja se sa jedne strane manifestuje kao arhitektura tradicionalne seoske kulture, a koja je zapravo izrasla iz predela i planirane, za taj predeo strane izgradnje sa druge strane, dobro se opaža u svim posmatranim naseljima.

Zbog zaustavljanja ove negativne pojave sačinjena je knjiga *Vodič za arhitekturu Segedinske velike nizije*, koja je nastala u duhu Majka Šenahena i Andraša Križana. Ona pored pomenutih vodiča koristi i metode edicije knjiga *Slike naselja* i njena vizura. Rad, oslanjajući se na terenska istraživanja, na primerima tradicionalnih zgrada prikazuje karakter arhitekture datog područja, ali je poučan i za sagledavanje kuća modernih funkcija. Vreme koje je proteklo od objavljivanja ovih knjiga koje imaju istovetnu metodologiju, potvrdilo je da postoji velika potreba za takvim vodičima. Knjigu, naime, svakodnevno koriste i graditelji kuća i njeni projektanti, kao i vlasti nadležne za izdavanje građevinskih dozvola. Vodič je, zapravo ogledalo graditeljske baštine posmatranog područja koje prezentuje nasleđe nastalo tokom vekova, njene specifičnosti, ali daje i uputstva graditeljima i naručiocima gradnje, kao i nadležnim vlastima, kako da kroz spoznaju mesta i tradicije nastanu kuće koje se uklapaju u dati pejzaž, a da te kuće istovremeno budu i nove i privlačne. Ovi isti principi mogu se izvanredno primeniti i prilikom obnavljanja već postojećih zgrada.

Cilj vodiča je da potpomogne lokalne organizacije i graditelje da sačuvaju vizuru tradicionalnih naselja, projektujući i gradeći takve zgrade koje, oslanjajući se na elemente tradicionalnog graditeljstva, zadovoljavaju potrebe savremenog čoveka.

Rad je nastao oslanjajući se na međunarodne osnove, a omogućuje da dve države, Mađarska i Srbija, zajednički sagledaju tradicionalno graditeljstvo, autentično očuvanje negda jedinstvenog kulturnog predela. Rad takođe ima u vidu i međunarodne preporuke ICOMOS-a, naročito preporuke Grčke (Solun) iz 1973. godine O čuvanju i obnovi narodnog i seoskog graditeljstva, kao i rad koji je na ovu temu objavila Evropska unija o Perspektivama prostornog razvoja Evrope (ESDP), a koji sadrže njihove smernice koje se odnose na kulturnu i graditeljsku baštinu. Rad služi i kao primer za ostala područja Evrope koja raspolažu prepoznatljivim graditeljskim nasleđem, naročito za izradu vodiča i njihovu popularizaciju.

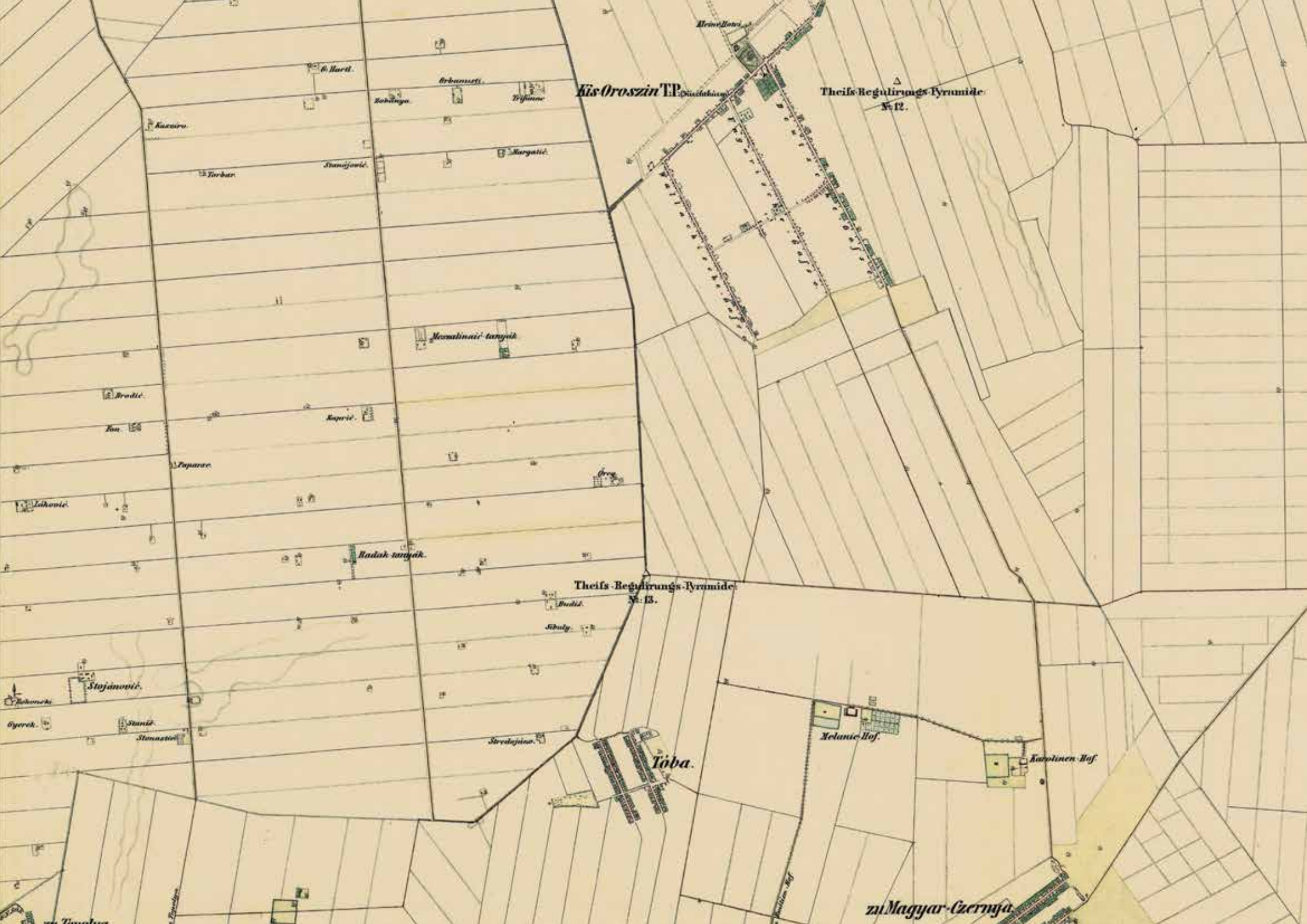
Ciljevi projekta bili su sledeći:

- upoznati arhitektonski karakter oblasti;
- prikazati pravilno izvođenje građevinskih detalja uz pomoć konkretnih primera;
- inspirisati naručioce gradnje, projektante i vlasti nadležne za izdavanje građevinskih dozvola;
- zaštititi i snažiti jedinstvenu arhitektonsku vizuru segedinskog predela i njene raznolikosti;

Bainnath
b. 175

Segedinska velika nizija

Kis-Oroszin T.P.

Theifs-Regulirungs-Pyramide
N. 12.

Theifs-Regulirungs-Pyramide
N. 13.

Töba.

Xelanic Hof.

Kapolinen Hof.

zu Magyar-Czernya

B. Bartl.

Arkanuszi

Koblinga

Trifunac

Kasiro

Turkar

Stojanovic

Margatic

Moculnic tanyak

Brodic

Kapric

Pogorac

Lakovic

Radak tanyak

Budic

Szabolc

Stojanovic

Syrek

Stanic

Stojanovic

Strojajina

Xelanic Hof

Kapolinen Hof

Turkar

Xelanic Hof

SEGEDINSKA VELIKA NIZIJA

Naselja Segedinske velike nizije prema Šandoru Balintu (na posmatranom području Srbije i Mađarske)

Na teritoriji Srbije

BANAT

Novo Miloševo (Beodra)
Žitište (Begaszentgyörgy)
Čoka (Csóka)
Vrbica (Egyházaskér-Verbica)
Crna Bara (Feketetó)
Filić (Firigyháza)
Đala (Gyála)
Jazovo (Jázova)
Banatski Monoštor (Kanizsamonostor)
Kikinda (Nagykikinda)

Rusko Selo (Kisorosz-Torontáloroszi)
Lukino Selo (Lukácsfalva)
Nova Crnja (Magyarcsernye)
Novi Itebej (Magyarittabé)
Majdan (Magyarmajdán)
Mihajlovo (Magyarszentmihály)
Mužlja-Zrenjanin (Muzslya)
Srpski Krstur (Ókeresztúr)
Banatsko Aranđelovo (Oroszlámos)
Padej (Padé)
Podlokanj (Podlokány)
Rabe (Rábé)
Sajan (Szaján)
Hetin (Tamásfalva)
Iđoš (Tiszahegyes)
Ostojićevo (Tizaszentmiklós)
Toba (Tóba)
Torda (Torda)
Novi Bečej-Vranjevo (Törökbecse-Aracs)
Novi Kneževac (Törökkanizsa)
Banatska Topola (Töröktopolya)
Banatski Dvor (Udvarnok)
Dobričevo (Udvarszállás)
Jermenovci (Ürményháza)
Plandište (Zichyfalva)

BAČKA

Ada (Ada)
Adorjan (Adorján)
Telečka (Bácsgyulafalva)
Stara Moravica (Bácskossuthfalva-Ómoravica)
Bajša (Bajsa)
Bogaraš (Bogaras)

Čantavir (Csantavér)
Dušanovo
Gunaroš (Gunas)
Đurđin (Györgyén)
Hajdukovo (Hajdújárás)
Horgoš (Horgos)
Gornji Breg (Felsőhegy)
Kanjiža (Kanizsa)
Kavilo (Kavilló)
Kevi (Kevi)
Bački Vinogradi (Királyhalma)
Mali Iđoš (Kishegyes)
Mali Pesak (Kishomok)
Male Pijace (Kispiac)
Šupljak (Ludas)
Martonoš (Martonos)
Mol (Mohol)
Stari Žednik (Nagyfény)
Orom (Orom)
Trešnjevac (Oromhegyes)
Bečej (Óbecse)
Pačir (Pacsér)
Bačko Petrovo Selo (Péterréve)
Gornja Rogatica (Rogatica)
Subotica (Szabadka)
Bačka Topola (Topolya)
Tornjoš (Tornyos)
Totovo Selo (Tóthfalu)
Utrine (Törökfalu)
Novi Žednik (Újnagyfény)
Doline (Völgyes)
Obornjača (Völgypart)
Senta (Zenta)
Novo Orahovo (Zentagunaras)

Na teritoriji Mađarske

ČONGRADSKA ŽUPANIJA

Alđe (Algyó)
Ašothalom (Ásotthalom)
Balašća (Balástya)
Balotasalaš (Balottaszállás)
Bordanj (Bordány)
Čanjtelek (Csanytelek)
Čoljošpaloš (Csólyospálos)
Čengele (Csengele)
Deska (Deszk)
Doc (Dóc)
Domasek (Domaszék)
Ferencsalaš (Ferencszállás)
Foraškut (Forráskút)
Feldeak (Földeák)
Kiškundorožma (Kiskundorozsma)
Kištelek (Kistelek)
Kišzombor (Kiszombor)
Klarafalva (Kláralfalva)
Kempec (Kömpöc)
Kibekhaza (Kübekháza)
Mako (Makó)
Martelj (Martély)
Marošlele (Maroslelle)
Mindsent (Mindszent)
Morahalom (Mórahalom)
Ofeldeak (Ófeldeák)
Pustamergeš (Pusztamérges)
Reske (Röszke)
Ruža (Ruzsa)
Šandorfalva (Sándorfalva)

Šašileš (Sasülés)
Saćmaz (Szatymaz)
Sereg (Szőreg)
Tape (Tápé)
Tisasiget-Tervar (Tizzasziget-Térvár)
Ujsentivan (Újszentiván)
Ileš (Üllés)
Zakanjsek (Zákányszék)
Žombo (Zsombó)

ŽUPANIJA BAČ-KIŠKUN

Boča (Bócsa)
Harkaketenj (Harkakötöny)
Jassentlaslo (Jászszentlászló)
Kaškanću (Kaskantyú)
Kelebija (Kelebia)
Kelešhalom (Kéleshalom)
Kiškunhalaš (Kiskunhalas)
Kiškunmajša (Kiskunmajsa)
Kišsalaš (Kisszállás)
Sank (Szank)
Tazlar (Tázlár)
Tompa (Tompa)
Žana (Zsana)

Prostor Segedinske velike nizije na etnografskoj mapi Karpatskog basena – Magyar néprajz

Istorija i naseljavanje

Ponovno naseljavanje Banata vezuje se za progon Turaka i za osnaživanje Vojne krajine koja je postojala između Habsburškog i Otomanskog carstva, a privrednu osnovu za to predstavljalo je, između ostalog, gajenje duvana. Osim svoje privredno-istorijske uloge, imalo je veliki uticaj i na istoriju naselja ove regije. (KÓKAI, 2016: 84) Zoltan Kalapiš u svom delu *Búza, dohány, selyem (Pšenica, duvan, svila)* o tome piše: „Doseljenici su se, dakle, istrgli iz izdašnog korpusa stanovništva iz okoline Segedina. Počev od sredine 18. veka, porodice su se, u manjim grupama, povlačile prema jugu, na prostrane, većim delom nenastanjene pustare erara, to jest komorskih dobara, a kasnije, nakon licitacije više komorskih poseda, pristizali su i masovno zaposedali oblast i to pretežno usled organizovanih vlastelinskih naseljavanja.” (KALAPIS, 1998: 5)

U to vreme jedan od centara proizvodnje duvana bio je Segedin. U prvoj polovini 18. veka za doseljenike iz Čongradske i Čanadske županije gajenje duvana značilo je i mogućnost određenog proboja ka statusu slobodnih seljaka. (KÓKAI 2016: 84) Duvan je industrijska biljka koja donosi dobru zaradu i koja iziskuje mnogo, a koju su počev od njenog širenja smatrali ili „zadahom bogova”, ili su ga pak nazivali „đavoljim korovom”. U Torontalskoj županiji duvan je tako uspešno uzgajan, da je izbio na prvo mesto u tadašnjoj Ugarskoj. Uzgajanje ovdašnjeg duvana uspešno je predstavljeno i na Milenarijskoj izložbi 1896. godine.

„Gajenje duvana na sveže obrađenim parcelama donelo je sjajne rezultate. Pre svega zemljoposjednicima, koji su za dobre pare davali u zakup svoje parcele, a potom i državi, koja je uvela monopol na promet duvana, ali je u svojim rukama držala i konce njegove proizvodnje, budući da je od nje zavisilo izdavanje dozvole za uzgajanje duvana, to jest njeno povlačenje”. (KALAPIS 1998: 6)

„Iz toga su duvandžije izvlačile deblji kraj. U početku su 'na obali ispučenoj u vodi kao gnezdo liske”, a potom i na rubovima vlastelinskih sela, živeći u kolibama i zemunicama, uzgajali duvan na oranicama. Bili su to ljudi zagnjuren i u rad, te se nisu ni nazirali od prljavštine: i njihovo telo i odeća bili su natopljeni gorkim mirisom duvanskih otpadaka. Dobijali su akontaciju, te su lako dolazili do novca koji je lako i odlazio: ili su ga imali u izobilju, ili nisu imali ni za hleb” – kazuje Zoltan Kalapiš u svojoj, gorepomenutoj knjizi. (KALAPIS 1998: 6)

Ozbiljne društvene i ekonomske promene odvijale su se na području na koje su pristizale i duvandžije iz Segedina. Carska vlast je, počev od prve polovine 18. veka,

nakon duge turske vladavine nastojala da ta područja ponovo pripoji Evropi, da ih nanovo europeizuje. Carstvo je taj svoj cilj nastojalo da postigne naseljavanjem raznih naroda, pre svega Nemaca, Srba, Slovaka, Rumuna, te naposljetku i Mađara (pre svega duvandžija). (GRLICA 2009: 29) Stanovništvo su različitim metodama nastojali da privole da se nasele u južne oblasti, gradili su im kuće, dodeljivali oranice, te su nekoliko godina bili oslobođeni i plaćanja poreza. (MINISTERIUM DES HANDELS 1849: 5)

Naseljavanje se tokom 18. veka odvijalo u tri veća perioda. Ti procesi bili su veoma važni i od strane Habsburške monarhije strogo nadzirani. Prvi patent o naseljavanju doneo je 1722/23. godine Karlo VI., budući da su se tek tada, nakon Požarevačkog mira, stvorili uslovi za masovnije naseljavanje. Tada se pristupilo isušivanju močvara, u cilju dobijanja sve većih područja plodnog zemljišta. Pre odvodnjavanja predeo je pružao tužnu sliku – vodoplavne pustare skrivale su bezbroj naselja koja su propadala. Taj deo države, koji je po svemu bio nesistematičan, trebalo je dovesti u neki red. Ali epidemija kuge koja se kontinuirano vraćala, kao i ponovna ugroženost od Turaka i loši životni uslovi otežavali su ponovno oživljavanje ovog predela. (SILAĐI 2019: 32)

Drugo, najznačajnije i najkontrolisanije naseljavanje, bilo je za vreme vladavine Marije Terezije. Carica je nosila na srcu ponovno naseljavanje napuštenih delova države, gde je, pored ekonomskog blagostanja, vodila računa i o duhovnim i zdravstvenim problemima stanovništva. Oblik, veličina naselja, dimenzije kuća i njihov položaj na placu bio je tačno određen tzv. Glavnim uputstvom o naseljavanju (Impopulations Haupt-Instructios), koju je carica izdala 11. januara 1772. godine. Ovo uputstvo određuje da selo, i to savršenog četvorougaoznog oblika, može da se gradi samo na uzvišenju zaštićenom od voda. (PÉNOVÁTZ 1979: 11) I mesto za izgradnju sela trebalo je pažljivo odabrati, te je to, svakako, moralo biti na zdravom zemljištu, po mogućstvu na uzvišenju, i to tako da stanovništvu omogući lak pristup njegovim oranicama. (MINISTERIUM DES HANDELS-BEILAGEN 1894: 31)

Treći period bio je period vladavine cara Josifa II. On je završio posao koji je započela njegova majka. Urkos tome što, uglavnom Nemci, još nikada nisu dobili toliko beneficija i pomoći prilikom naseljavanja kao tada, u tom periodu ih se veoma malo nastanilo u južnim oblastima. Još uvek je među njima vladalo verovanje da je Banat „groblje Nemaca”. (BÖHM 1867: 151, 152, 157, 158, 165)

Naseljavanja su nastavljena i u 19. veku, za vreme vladavine cara Franje I, mada ne u takvom obimu kao u prethodnom veku. Tidesetih i četrdesetih godina 19. veka, za vreme

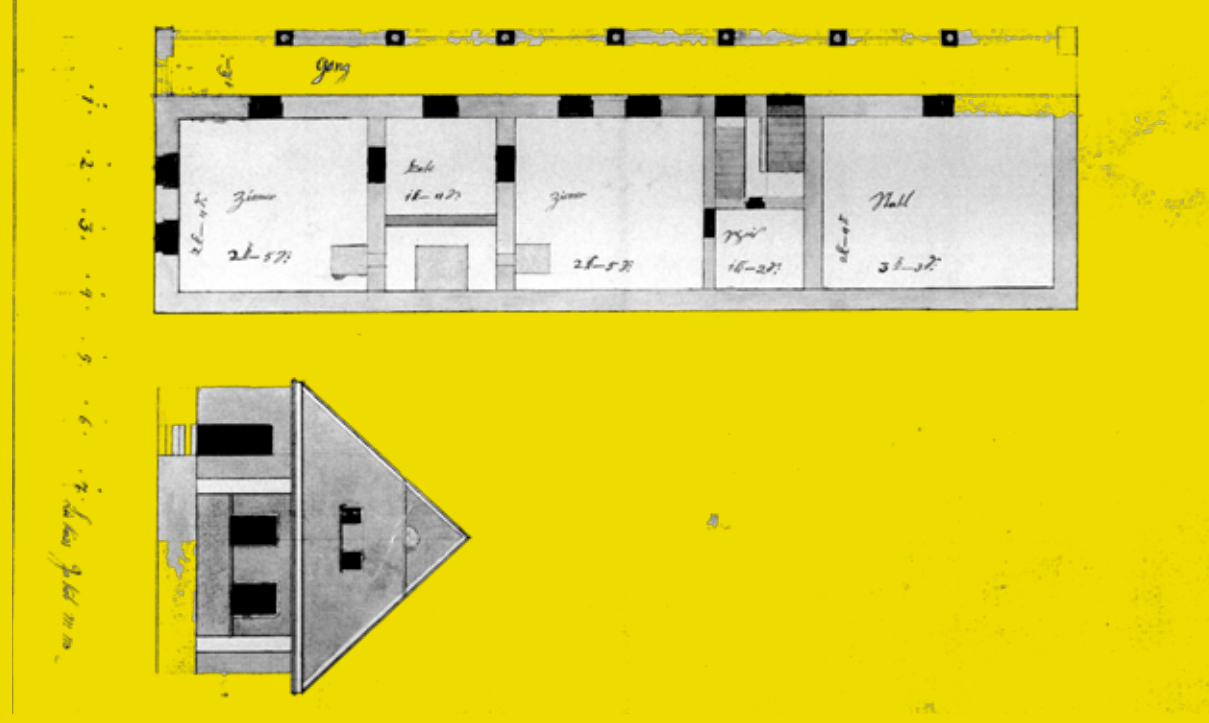
vladavine cara Ferdinanda, dalje se povećavao broj banatskih sela kao i broj stanovnika već postojećih naselja, sve do izbijanja mađarske revolucije.

Zadnji veliki talas naseljavanja bio je za vreme vladavine Franca Jozefa. Najpre nakon 1858. godine, posle donošenja Zakona o naseljavanju, zatim posle austrougarske nagodbe, te na kraju, devedesetih godina 19. veka. Tada su uglavnom mađarske porodice pristizale na to područje, jer je, suprotno ranijoj praksi, ova naseljavanja usmeravala mađarska vlada, a spadala su u nadležnost Ministarstva za poljoprivredu. (BODOR 1908: 60, 61)

Kolonizacije u 18. i 19. veku su po svom obimu i značaju bile jedinstvene u Evropi i imale su veliki uticaj na privredni, vojni i politički život Monarhije. Planove naselja su na osnovu propisa centralne vlasti izradili vojni arhitekti, koji su naznačenja vršili na licu mesta. Na osnovu planova, dimenzije sela, blokova i ulica označavane su brazdama.

U ta pravilno izgađena sela i u tamošnje su tipske kuće pristizale i duvandžije iz okoline Segedina, koje su gajenje duvana prvi put odomaćile u okolini Segedina, pa su se tek potom spustile u južnije delove. „Hiljadu sedamsto osamdeset četvrte godine je na osnovu naredbe Josifa II. uveden monopol na duvan, koji je zabranio uvoz duvana iz inostranstva, a gajenje duvana na predelima s druge strane reke Lajte vezao za izdavanje dozvole. Duvan su mogli prerađivati samo fabrike erara – tada ih u Ugarskoj još nije bilo – te je i njegova prodaja bila pod nadzorom organa dvora. Država je isključila svaku konkurenciju, međutim, do 1850. u Ugarskoj nije bilo pojedinačne prodaje duvana, te ni njegovo uzgajanje nije ograničavano. Zbog toga je najvažnija oblast uzgajanja duvana u Habsburškoj monarhiji bila teritorija Kraljevine Ugarske, a unutar toga Južna oblast. To je omogućila činjenica da je za uzgajanje duvana najboljom zemljom smatrana crnica, te one oblasti u kojima je bilo podosta slobodnih parcela. Područja Banata i Bačke sa svojim velikim prostranstvima, retkom naseljenošću i crnom zemljom u komorskom vlasništvu odgovarale su tim uslovima. Jedno od najfrekventnijih područja uzgajanja duvana u Banatu nakon 1718. postalo je područje oko Moriša. Jedno od prvih banatskih baštovanstava na području Moriša na komorskim parcelama bio je Sirig, gde se nastanilo 100 porodica, ali su doseljenici iz Segedina pristizali i u druga naselja te regije (Sazedhaz, Klarafalva, Deska, Sentivan, itd.) ali do sedamdesetih godina 18. veka samo sporadično. Prilikom razrezivanja poreza 1743. godine gradu Segedinu su najviše poreza plaćale duvandžije iz Deske. Ta činjenica ukazuje i na to da su u početku duvandžije sačuvalе svoje kuće u Segedinu, te su se samo sezonski iseljavale.” (KÓKAI 2016: 85–86)

Prema Kalapišu, prva naselja u južnim oblastima nastala su sedamdesetih i osamdesetih godina 18. veka, kao na primer Majdan, Rabe, Torda, Rusko Selo, te su i u

već postojeća naselja tada pristizale duvandžije, na primer u Kikindu ili Novi Kneževac, ali su takozvani baštovanski salaši postojali još od ranije, od šezdesetih godina 18. veka, na primer u okolini Jazova. Masovno naseljavanje započeto je nakon 1782. godine, posle licitacije komorskih dobara, kada su novi zemljoposednici u velikom broju naselili radnike na svoja plodna imanja. Tada su doseljenici pristigli u sledeća naselja, koja su zapravo tada i osnovana: Čoka, Monoštor, Lukino Selo, Đala, Padej, Banatska Topola, Nova Crnja, Novo Miloševo, Mihajlovo, Toba, itd. (KALAPIS 1998: 5, 6) Tokom 19. veka iz Segedina kao centra i njegove okoline i nadalje su masovno stizale mađarske porodice u južne delove, no pored toga migriralo je i stanovništvo koje je već tamo bilo prisutno, te su nastajala nova sela, npr. Mužlja krajem 19. veka. (PAPP 1997: 319)

Uzgoj dluvana sredinom 20. veka - Zbirka Eržebet Benak

Prirodni uslovi i korišćenje zemljišta

Segedinska velika nizija, naročito njen južni deo, predstavljala je veliku močvarnu oblast, a region je nakon isušivanja došao u posed naročito plodnih oranica. Elek Fenješ o Torontalskoj županiji konstatuje ono što je zapravo bilo karakteristično sa Segedinsku veliku niziju: „Takođe se može nazvati Egiptom Ugarske, kao i magacinom Beča i Austrije. Zemlja, upšteno geldajući, bogatog je roda i bez nađubrivanja.“ (FÉNYES 1839: 377)

Prilikom formiranja granica sela (sa obradivim oranicama), važan aspekt je bio taj da najudaljenije parcele u vazdušnoj liniji ne budu udaljenije od naselja više od četiri-pet kilometara, to jest na više od sat hoda od sela. Veliki značaj imalo je povezivanje sela i polja sa putevima, kao i gusta mreža poljskih puteva. Sve ove mere omogućavale su lakši pristup pojedinim parcelama, štedeći vlasnicima i vreme i energiju.

Na razvoj uzgajanja duvana uticali su pre svega prirodni činioci, kvalitet zemljišta kao i klima. (KÓKAI 2016: 84) Elek Fenješ ovako opisuje uzgajanje duvana: „Sa uzgajanjem duvana bavi se više hiljada porodica, a to su najčešće Mađari. Torontalski duvan se stavlja u promet kao segedinski duvan i to u toliko velikim količinama, da se sa njim može meriti samo proizvodnja u županiji Sabolč i Tolna. Sa aspekta kvaliteta i ukusa naročito je hvaljen duvan iz Deske i Torde.“ (FÉNYES 1839: 377)

Prilikom naseljavanja duvandžija – a to se zapravo može uopšteno reći i za ceo prostor Segedinske velike nizije – zemljoposjednik je sklapao ugovor sa doseljenicima. Zemlju su uzimali u zakup na različiti vremenski rok. U Novoj Crnji su Čekonjiči 1798. svoje zemljište duvandžijama davali u zakup na trideset godina. Za lanac zemlje plaćala se godišnja zakupnina od četiri forinte. Godine 1828. je po drugi put sklopljen ugovor o zakupu za narednih trideset godina. (HISTORIA DOMUS, Nova Crnja) Zemljište je bilo u isključivom vlasništvu vlastelina, te je narod te parcele obrađivao za naknadu koju je odredio vlastelin. (SZILÁGYI 2013: 16) Drugi sloj stanovništva sačinjavali su uglavnom siromašniji duvandžije, koje su zapravo bili tzv. napoličari na posedima. U tom slučaju jedna polovina duvana pripadala je zemljoposjedniku, a druga trgovcu koji je davao predujam, a sa kojim je proizvođač takođe sklapao ugovor. (KALAPIS 1998: 6)

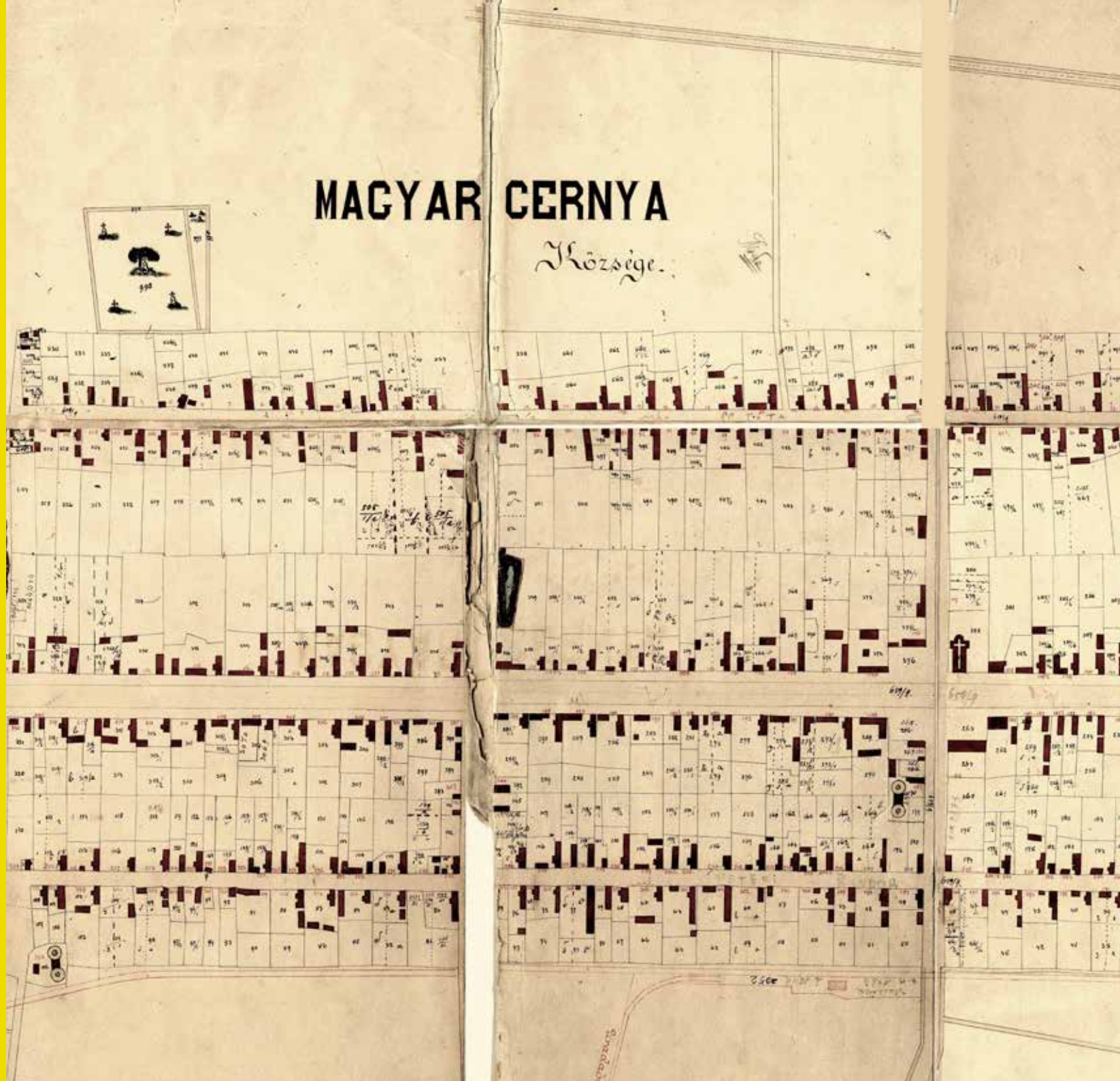
Za drugu polovinu 19. veka je karakteristično da su, u smislu zakona iz 1873. godine, zemljoposjednici dozvoljavali duvandžijama koje rade na njihovom posedu da otkupe obrađivanu zemlju po takozvanoj eternalskoj ceni, kao i plac za izgradnju kuće, te vinograde. U tom periodu vlastelini su davali mogućnost za to da pojedinci zakupe četiri-šest hektara zemljišta, a veće porodice čak i do devet hektara. To je u to vreme predstavljalo pravu zemljišnu reformu. (SZILÁGYI 2013: 36)

Struktura naselja

Sela doseljenika – i to ne samo naselja nastanjena duvandžijama – imala su pravilnu strukturu. Sela su bila pravilnog tlocrta i po svemu su sledila pravila sadržana u Glavnom uputstvu o naseljavanju, koje je izdala Marija Terezija. Taj metod bio je i praktičan i lako kontrolabilan. Područje segedinske velike nizije je prevashodno ravnica, tako da konfiguracija terena nije uticala i nije sprečavala nastanjivanje sela, ali su močvarni predeli i voda kasnije zadavali mnogo problema. Oni su u potpunosti rešeni tek u drugoj polovini 19. veka, nakon velikih radova na odvodnjavanju terena.

Osnovna struktura sela bila je kvadratnog ili pravouganog oblika, koja je kasnije pretrpela neke promene, ali je ova pravilna struktura naselja sve do danas ostala najautentičniji sačuvani element tih sela. Centar sela je uvek označavao jedan trg pravilnog oblika. Već je carica Marija Terezija smatrala važnim odbranu sela i kuća od požara. Ona je u Glavnom uputstvu o naseljavanju širinu ulica i placeva, kao i međusobnu udaljenost kuća, odredila upravo imajući u vidu te aspekte. (MINISTERIUM DES HANDELS-BEILAGEN 1849: 1–10) Karakter izgrađenosti bio je takav da je uvek postojala ulična linija (ISTVÁNYI 2006: 129), na kojoj su se kuće nalazile sa leve ili desne strane placa, na liniji međe. Po nekim istraživačima, načistije forme tipova strukture doseljeničkih naselja nastale su u 18. i 19. veku tokom akcija organizovanog naseljavanja, sa pravilno premerenim placevima i strukturom ulica mrežnog tipa. (BAKÓ 1978: 15)

Na prostorima gde je bilo salaša ne nalazimo pravilne strukture naselja – sa izuzetkom naselja nastalih u 20. veku koje karakteriše ušorenost – grupe kuća su raštrkane, ali su građene sa minimalnim uvažavanjem terenskih uslova, vezujući se nepotrebno za njive.

Parcele

Osnovnu jedinicu sela predstavljale su parcele, nastale raspodelom blokova omeđenih ulicama. Blokovi kuća sastojali su se od trakastih parcela. Najpre je pravougani oblik razdeljen po dužini, a potom i poprečno, na karakteristične parcele, širine 15 hvati. Dve parcele su međusobno povezivale dve ulice, na kraju uličnog dela parcele bila je kuća sa bašticom, a na drugom kraju ekonomsko dvorište sa baštom. Dužina parcele bila je različita, budući da je to određivala širina blokova, a to je opet određivala sama struktura naselja. Porta je u neposrednoj vezi sa svojom okolinom, vrstu i oblik parcele određivala je struktura naselja, a ta tvrdnja stoji i obratno.

Parcele su na vidljiv način bile odvojene jedne od drugih, najčešće ogradom. Porte doseljeničkih naselja bile su uglavnom trakasti placevi, izduženog pravougaonog oblika. Veličina parcele se podudarala s merama koje je Marija Terezija odredila u Glavnom uputstvu: dužina porte iznosila je 75–100 hvati, a širina 12–15 hvati. (MINISTERIUM DES HANDELS-BEILAGEN 1849: 4)

Glavna funkcija parcele bila je da integriše oruđa i zgrade neophodne za paorski način života. (GOSTOVIĆ 1989: 77) Paorske parcele su se uobičajeno delile na tri dela: na stambeno dvorište, na ekonomsko dvorište i na baštu. Ove tri jedinice su se uglavnom nalazile u istoj ravni, na istoj nadmorskoj visini, budući da je Segedinska velika nizija uglavnom ravnica. Tri jedinice nisu zauzimale prostor iste veličine. Bašta se najčešće nalazila na polovini paorske porte, dok su druge dve jedinice delile preostalu površinu.

Prostor na kojem se nalazila kuća bio je prednje dvorište sa bašticom, cvetnom lejom. Kuća se nalazila na ivici susednog placa, na međi, udaljena najmanje 9 hvati od susedne kuće. (MINISTERIUM DES HANDELS-BEILAGEN 1894: 4) Cvetna bašta se najčešće nalazila pored trema i prostirala se sve do kolske kapije dvorišta, opasana niskom ogradom, te na taj način nije smetala zaprežnim kolima. U paorskim dvorištima je najčešće postojao i kopani bunar sa đermom, kasnije i bunar sa točkom na vretenu, a potom i bunar sa pumpom, preko puta baštice.

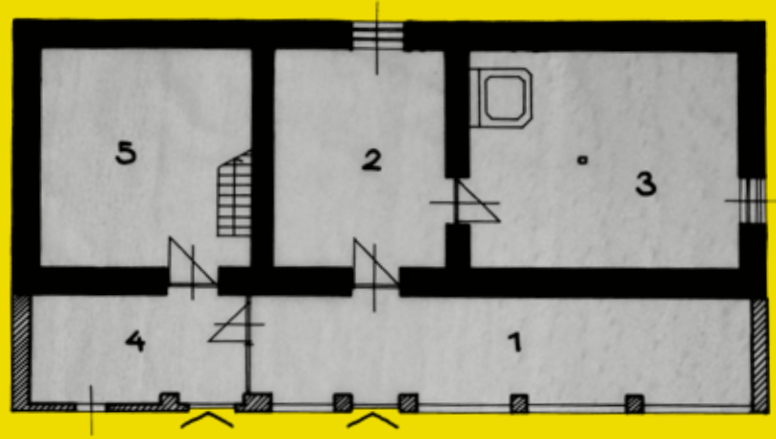
Najčešće su se u neposrednom nastavku kuće nalazili štala i senik, s obzirom na to da su se domaćini pretežno bavili uzgajanjem duvana. (BODOR 2009/1) Takvo dvorište nazivali su redno dvorište. (BAKÓ 1978: 20) Kotarka (čardak) je često građena na drugu ivicu porte, nasuprot štali, deleći time prednje i zadnje dvorište. (PÉNOVÁ CZ 1979: 12) Kotarka je zajedno sa senikom često bila sa uličnog fronta i time je zaklanjala veći deo dvorišta od radoznalih pogleda.

U dvorištima je uvek bilo po jedno drvo dudu, koje je obezbeđivalo potrebnu hladovinu na placu. Funkcija dudu se nije sastojala samo u tome da obezbedi hladovinu dvorišta, već je predstavljala i osnovno sredstvo za uzgoj svilenih buba, ali je pre svega služila za zaštitu od požara. Nakon razarajućeg požara u Segedinu 1819. doneta je naredba o odbrani od požara, koja je propisivala sadnju ovog drveta i toga su se pridržavali ne samo žitelji Segedina, već i onih sela u kojima su živeli doseljenici iz Segedina, znači na čitavom području Segedinske velike nizije. (BÁLINT 1978: 254)

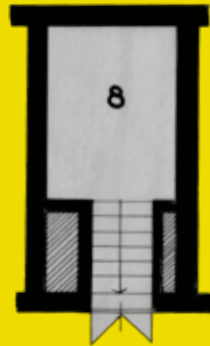
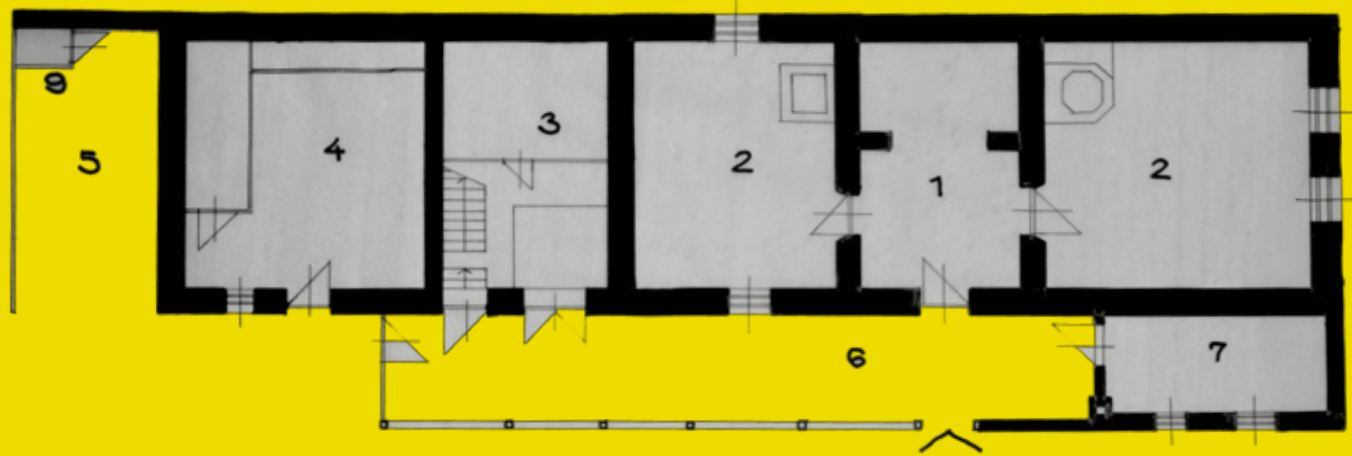
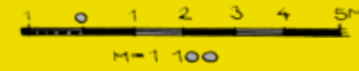
Između prednjeg i zadnjeg dvorišta najčešće nije postojala granica. To je bilo iz praktičnih razloga, da se ne bi otvarala dvoja vrata kada su prolazila zaprežna kola. Međutim, dvorište je od bašte i od suseda uvek bilo odeljeno ogradom. Bila je to interesantna ograda, takozvani garadni zid (garadič). Bio je načinjen od naboja i bio visine od oko metar i po. Pokrivan je đubrivom iznesenim iz staje, kako zid ne bi prokisnuo.

Predele gde je bilo salaša, karakterisala je gradnja koja je u potpunosti opasivala glavnu zgradu (kuću), na ivici placa nalazile su se privredne zgrade, koje su na neki način osiguravale portu od vremenskih nepogoda. Porte su po običaju bile oivičene drvoredima. Danas, na žalost, na više mesta samo drveće svedoči o negdašnjem postojanju salaša.

- 1 KESZALVA
- 2 KONYHA
- 3 SZOBA
- 4 KISKONYHA
- 5 KAMRA

- 1 KONYHA
- 2 SZOBA
- 3 KAMRA
- 4 ISTÁLLÓ
- 5 SZIN
- 6 KESZALVA
- 7 KISKONYHA
- 8 PINCE
- 9 WC.

Koncepcija kuće i građevinski materijal

U južnom delu Ugarske bio je rasprostranjen tzv. nizijski tip kuće. Tako je za stanovništvo koje je bilo poreklom iz Segedina bio karakterističan segedinski nizijski tip gradnje.

Najosnovniji tip kuće u regionu bila je dvodelna kuća, od kojih je još i danas više njih preostalo u selima. Kuća se sastojala iz kuhinje kao centra kuće, i ulične sobe koju su nazivali još i spoljnom kućom. Prema dvorištu su, po potrebi, kuću proširivali sa stambenim prostorijama, ostavom, ili tavanskim stepenicama, već prema potrebama i materijalnom stanju vlasnika. Prilikom naseljavanja južne oblasti na bečkom dvoru izrađivani su i tipski planovi kuća, prema kojima su i građene kuće u naseljima Segedinske velike nizije, gde je stanovništvo te tipske građevine pokušalo da prilagodi svojoj tradiciji, bar prema mogućnostima. Sledeću varijantu dvodelne kuće predstavljala je trodelna kuća, gde se iz kuhinje ulazilo u tzv. čistu sobu i još jednu unutrašnju sobu. Te dve sobe je stanovništvo iz okoline Segedina nazivalo unutrašnjom i spoljnom kućom. Kuhinja je tako, osim svoje prvenstvene namene, imala i ulogu predvorja, pa i prolaza. (TUFEGDŽIĆ-SILAĐI 2012: 134) Nakon toga je za spavanje korišćena zadnja soba, dok su uličnu prostoriju koristili samo u određenim prilikama, budući da je tu odložena novija posteljina, lepši nameštaj, te se smatrala čistom sobom.

Kuće su bile jednostavne izvedbe, najpre sa jednim, potom sa dva prozora prema ulici, do sredine 19. veka sa daščanim zabatnim zidom skoro u potpunosti bez ukrasa, te sa zatvorenim pročeljem prema dvorištu, koje je bilo rasčlanjeno samo zabatnim otvorima. U drugoj polovini 19. veka pojavljuje se trem i ulična fasada, te bogatije ukrašeni zabat. Sa tremom su na fasadu dospela i jedna nova vrata, mala ili tzv. gornja kapija, koja je vremenom postala određujući element fasade. (SZILÁGYI 2013: 73)

Kuće su najčešće zidane od prirodnog, lokalnog materijala: zemlje i trske. Odabir ovog materijala diktirala je njihova pogodnost, kao i dostupnost. U močvarama bogatom predelu je i nakon njihovog isušivanja bilo obilje potrebnih sirovina za pravljenje čerpiča i pokrivanje krovova. Kod kuća pravljenih od naboja zemlju su upotrebljavali na dva načina: u početku za podizanje zidova od naboja, a od početka 20. veka i kao sirovinu za izradu čerpiča. Zemlju za pravljenje čerpiča vadili su iz pogodnih jama, koje su se nalazile u poprečnim ulicama, ali većinom na kraju sela. Zid od naboja pravljen je od mešavine zemlje različitog kvaliteta, budući da su se tokom iskopavanja gornji slojevi razlikovali od dubljih slojeva zemlje. U blato su mešali još i slamu i plevu. (SZILÁGYI 2013: 59)

Konstrukciju krova činila je konstrukcija sa rogovima i podrožničkom strukturom. Drvo su koristili u poluobrađenom stanju, a njegovu zaštitu vršili krečenjem. Kao materijal za pokrivanje korovova u 18. i 19. veku služila je uglavnom trska. Za takvu vrstu pokrivanja krovova danas jedva da možemo naći primer. Vremenom, početkom 20. veka, iz protivpožarnih razloga prešlo se na upotrebu biber crepa.

Procesi promena

PROCESI PROMENA

Narodna kultura – seljačka kultura je proces koji se stalno menja i čiji se produkti neprestano menjaju. Nema dva istovetna predmeta ili zgrade, niti melodije koje se pevaju na istovetan način. Dokle god na svetu bude sela, dotle će postojati i seljaci, sa tradicijom koja se često krije u podsvesti i koja upravlja njima. Te zajednice će uvek stvarati nešto što ćemo kasnije nazvati umetnošću, samo što u momentu njenog rađanja nećemo prepoznati umetničke vrednosti toga. Seljačka kultura će sama sebe nanovo stvarati do kraja vremena. Njen dalji život može se omogućiti samo nečim novim, što služi za primer.

Istorija

Tokom 20. veka do tada jedinstveno područje Segedinske velike nizije razdelilo se na tri dela, a ove su promene, kao što je to bilo i u prethodnom periodu, ostavile traga na arhitektonskom okruženju. Naselja koja se sada nalaze u tri države do Drugog svetskog rata su uspevala da se razvijaju skoro jedinstveno, bar što se tiče strukture naselja i kuća, dok su nakon toga, usled različitih uticaja, na različite načine modifikovana. Opšti razvoj koji je usledio sredinom 20. veka, to jest promena sistema vrednosti, bila je nezaobilazna na analiziranim područjima, a glavni razlozi za to bili su:

- osnaživanje privrede usled razvoja poljoprivrednih tehnologija;
- povećanje broja nepoljoprivrednog stanovništva;
- opšti razvoj seoskog stanovništva i infrastrukture. (GOSTOVIĆ 1989: 83)

Prva promena je, međutim nastala već mnogo ranije, u drugoj polovini 19. veka, izgradnjom saobraćajne infrastrukture, s tim da su u većini naselja Segedinske velike nizije nove puteve prilagodili već postojećoj strukturi sela. Sa izgradnjom puteva nastao je prvi bliži i češći kontakt između grada i sela – jer uprkos tome, što je stanovništvo sela dosta dugo Segedin nazivalo svojim domom, većina tamo nikada nije bila. Seosko stanovništvo je dobilo mogućnost da upozna jedan novi svet, jedan drugačiji stil života. Taj uticaj se kasnije očitava i u arhitekturi, naročito u domenu bogatijih stanovnika.

Drugi generator promena predstavljalo je povećanje broja stanovnika, što je bila prirodna pojava na tom području do sredine 20. veka. Prilikom pomeranja atara novi delovi su, po pravilu, sledili koncepciju stare seoske mreže, koja se najčešće sastojala od ulica koje se međusobno ortogonalno presecaju. Određena odstupanja uočena su eventualno u veličini stambenih blokova.

Takozvane društvene katastrofe, to jest razne promene imperije, takođe su ostavile traga na vizuri naselja Segedinske velike nizije. Tokom 20. veka nastavljena su naseljavanja na posmatranim područjima, to jest u delu koji danas pripada Srbiji. Iako promena stanovništva nije doticala sela sa mađarskim žvljem, njihova okolina se većim delom promenila i nakon Prvog i nakon Drugog svetskog rata, a ti uticaji, iako indirektno, dotakli su i analizirana sela. Do devedesetih godina 20. veka, iako ne uvek povoljno, promene su se odvijale po određenom sistemu pravila, te se to odslikavalo i na naseljima,

dok je nakon toga, u proteklih nekoliko decenija, pojedinac dobio određene ruke u pogledu izgrađenog okruženja, pa je tako izgled sela postajao sve neproporcionalniji, a paralelno sa tim i društveni odnosi.

Prirodni uslovi i korišćenje zemljišta

Tokom vremena prirodni uslovi područja nisu se menjali. Za Segedinsku veliku niziju je karakteristično da je ona i nadalje ostava sa hranom regiona, budući da je na ovom ravničarskom prostoru kvalitet zemljišta još uvek skoro besprekoran, što pogoduje razvoju poljoprivrede. Uprkos tome što su se vlasnički odnosi na zemljištu višestruko promenili tokom 20. veka, proizvodnja je uvek bila kontinuirana. Za današnje vreme karakteristično je da se veličina obradive zemlje sve više povećava, budući da je veći deo negdašnjih pašnjaka preoran. Duvan, koji je bio karakteristična poljoprivredna kultura za ovo područje, zadnjih decenija je skoro sasvim nestao sa oranica, a njegovo mesto preuzele su biljke koje se lakše gaje, kao što su pšenica, kukuruz i suncokret. U novije vreme se masovno gaji i soja, a tu su i voćnjaci podignuti državnim subvencijama, te zasadi lešnika i zove.

Struktura naselja

Struktura naselja je živa stvar koja se neprestano menja, već prema uticaju privrednih i društvenih odnosa. Pod procesom promene u najvećem broju slučajeva podrazumevamo njeno širenje, jer se broj stanovnika negdašnjih duvandžijskih sela, do sredine 20. veka skoro konstantno povećavao. A to je imalo za posledicu da je originalno jezgro naselja ostalo unutar sela, kojem su priključene nove formacije, a koje su više ili manje sledile originalnu strukturu, to jest pravilnu strukturu sela.

Parcele

Seoske parcele su se počev od nastanka naselja menjale, kako u pogledu veličine tako i u pogledu funkcije. Od starih seoskih placeva mnogi već nisu u svom prvobitnom stanju. Bogatije porodice su uglavnom spajale placeve, ili su sa proširivanjem porodice kupovale nove, dok su siromašnije jednu parcelu delile na više delova. Osnovna forma, produženi pravougaonik, još se i danas prepoznaje.

Danas ni funkcije parcela nisu svugde iste. Nepochjoprivrednom stanovništvu nisu potrebni ni bašta ni ekonomsko dvorište, te zbog toga dolazi do širenja stambenog dvorišta, koje zauzima već skoro celu portu. Porodice koje se bave poljoprivrednom proizvodnjom pak konstantno osavremenjavaju svoje gazdinstvo, podižući nove zgrade, brišući na taj način granicu između trojne podele parcela.

Tokom 20. veka nije se menjala samo funkcija parcela, već i položaj same kuće unutar nje. Danas više nije zahtev da se kuća gradi na ivici parcela i na uličnom frontu, te se zbog toga javlja podosta varijacija, koje narušavaju nekada jedinstvenu uličnu sliku.

Koncepcije kuća i građevinski materijal

Seoske kuće, počev od dvodelnog tipa, neprestano su bile u razvoju. U početku kuće su proširivane prema unutrašnjosti parcele, po njenoj dužini, a proširivane su od kuhinje, dok im je pročelje prema ulici ostalo nepromenjeno. Nakon toga javljala su se i takva rešenja u kojima je ulični deo trema zaziđivan, te je tamo pravljena jedna manja soba. Sledeći period razvoja bio je taj da su u jednoj ravni sa uličnom sobom gradili još jednu sobu, koju su stavljali pod zajednički krov. Rasprostanjenost takvih kuća postala je masovna sredinom 20. veka. „Bočna kuća bila je rasprostranjen način proširivanja stambenih kuća.” (ORTUTAY 4: 88) Važan korak u razvoju kuća bio je i taj da se visina dve ulične sobe značajno povećala. Ove velike transformacije možemo shvatiti i kao promenu ljudskih potreba, kao želju za većim komforom, ili pak, što se čini najverovatnijim, kao podražavanje gospodskih kuća. Bočne kuće „imale su ulogu da pokažu imovinski status”. (ORTUTAY 4: 88) Odstupanje od kuća građenih dvadesetih i tridesetih godina 20. veka očitavalo se u tome da je tu bile dve prostorije koje su bile okrenute prema ulici, a pročelje kuće bilo je znatno siromašnije ukrašeno i, budući da su te kuće nastale preuređenjem zabata, njihov tlocrt nema oblik pravougaonika, već slova „L”.

Šezdesete godine 20. veka su svakako značile prekretnicu u životu naselja. Nastojalo se da se modernizuju već postojeće seoske kuće, pritom je nestala potreba za izradom detalja. Prednji deo zabata svugde su nazidali ciglom. Na više mesta se odstupanje od tradicionalnog i iskazivanje različitosti manifestovalo u tome da su sedlasti, dvovodni krov kuća zamenili sa kukastim, četvorovodnim krovom ili okrnjenim četvorovodnim krovom. Zbog modernizacije, zbog više svetlosti ili pak zbog potrebe da se pročelje izvede drugačije, spojili su dva prozora prednje sobe i ugradili jedan prozor u središnji deo fasade, te je time taj prozor postao dominantni element uličnog fronta kuće, pa se prestalo sa podupiranjem velike grede. Ponegde su takvu sudbinu imali i ventilacioni otvori za tavan, koji su usled ovih promena pokriveni staklom. Ponegde su, metar-dva prema unutrašnjosti od glavne fasade, proširivanjem ganka napravili još jednu sobu, koju je pokrivaio jedan nov deo krova. Time su u potpunosti promenili originalni oblik zabata i dobili kuću nalik na vilu. (SILAĐI 2011: 129)

Sedamdesetih i osamdesetih godina 20. veka građene su modernije prizemne kuće, takozvane kuće u obliku kocke, koje danas već pripadaju vizuri naselja, ali i istoriji, a koje su u potpunosti poremenile tradicionalni izgled sela. Nasuprot kućama sa produženim pravougaonim osnovama, tu je već došlo do širenja kompaktnijeg, kvadratnog tlocrta zgrada, sa racionalnijom raspodelom i korišćenjem funkcija. One se po stilu i osnovnoj koncepciji ne prilagođavaju već postojećoj vizuri sela, ali se po visini svakako uklapaju.

Može se zapaziti da takozvane kuće u obliku kocke nisu rasprostranjene samo u Banatu i Bačkoj, već se tu radi o srednjoevropskoj pojavi, koja znatno premašuje područje koje posmatramo. Ali da tu ipak zastanemo na čas. Voleli ih mi ili ne, iza rasprostranjenosti kuća u obliku kocke uočavamo neke zakonitosti, tako da to još možemo nazvati kontinualnim razvojem. Pojava novih tipova konstrukcija (grede od armiranog betona, grede za premoščavanje otvora, različiti blokovi za zidanje) dovela je do uspostavljanja novog sistema srazmere, koji, moguće je, dovodi do uvođenja stranih elemenata naspram tradicionalnih formi, ali nasuprot našeg današnjeg, raznolikog sveta, to je pak dovelo do stvaranja jedinstvene slike ulica i naselja. Ne kažemo da je to primer koji treba slediti, ali tamo gde ove kuće u obliku kocke već dominiraju, tamo prilikom svake nove gradnje one predstavljaju standardni oblik i tome se treba prilagoditi. Na posmatranom području procese transformacije možemo oceniti zaključkom da je pojava kuća u obliku kocke okončala jedan proces koji se mogao slediti i koji je doveo do uspostavljanja jedinstvene vizure sela, ali i da se za parcele još organski vezuju tradicionalni oblici razmišljanja.

Do pojave jednospratnih i dvospratnih kuća na području Segedinske velike nizije došlo je tokom osamdesetih godina 20. veka. Ove zgrade su definitivno promenile sliku sela, razarajući tradicionalne vrednosti. (SILAĐI 2012: 139) Tu dostiže svoj vrhunac funkcionalni razvoj seoskih kuća, kada se komunikacije više ne odvijaju od sobe do sobe, već jedno predsooblje ili hodnik omogućava vezu između raznih prostorija, a to se delom može zapaziti već i kod kuća u obliku kocke. Ove kuće, delom i tradicionalne seljačke kuće, a potom i kuće u obliku kocke, građene su po tipskim projektima. Kod novih kuća pojavljuju se ranije nikada viđane prednje bašte, kojima je definitivno razorena jedinstvena slika ulice.

Zadnjih decenija se gradnja već ne vrši na osnovu tipskih planova, te se ne prepoznaje ni zrno poštovanja tradicije. Grade se hibridi, koji u sebi sadrže strane kulturne kodove, a koji se ni po dimenzijama ni u pogledu elemenata zgrada ne uklapaju ni u jedan prethodni period. Sem izuzetka malog broja dobrih primera, seosku gradnju zadnjih decenija i godina karakterišu upravo ove kuće, koje u potpunosti raskidaju sa tradicijom.

U 20. veku, naročito u njegovoj drugoj polovini, značajno se promenila nesamo osnovna koncepcija kuća, već i upotreba materijala za gradnju. Upotreba pečene cigle postala je znatno rasprostranjenija, a postojeće zgrade često su prekrivane spoljašnjim slojem od opeke. Možemo, dakako, naći i netipična rešenja, na primer u Kikindi je više kuća i ograda izgrađeno od naslaganih crepova. Pojavili su se i novi materijali za gradnju, kao što je metal, a postale su rasprostranjene i veće staklene površine.

Tipski projekat kuće u obliku kocke – Magyar Építőipar, 1972

Transformacije u drugoj polovini 20. veka – crtež Gabora Kernerera

Uklapanja nekada i sada

UKLAPANJA NEKADA I SADA

Dobri i loši primeri

Zbog činjenice da je narodno graditeljstvo Segedinske velike nizije veoma bogato, te da ubrzane promene ne štete ni zgrade ni strukturu naselja, pre planiranja potrebno je detaljno upoznati područje. Tokom naših bazičnih istraživanja stekli smo celovitu sliku o postojećim vrednostima. Pored otkrivanja vrednosti morali smo se baviti i onim pojavama koje su bile uzročnici promena, uglavnom negativnih, a koje su dovele do nestanka vrednosti. Najvažnije pitanje je, zapravo, šta znači uklapanje u narodnom graditeljstvu i šta zapravo podrazumevamo pod pojmom uklapanja. Kako možemo graditi nove zgrade, a da se ne izgube postojeće vrednosti, to jest, da se novo uklopi u staro. Najvažnija pravila uklapanja su:

- uklapanje u prirodu;
- u predeo i u tradicionalne proporcije;
- u prošlost i uzajamno;
- u strukturu naselja i njihovu proporciju;
- u postojeće zgrade i njene sačuvane detalje.

O čemu zapravo govore ova pravila? O predelu, o čoveku, o ljudskom životnom prostoru, o njihovom jedinstvu, sveukupno o MODULOR-u, o zlatnom preseku. Le Korbizje je to sažeo na sledeći način:

„MODULOR je alat za merenje, koji proizilazi iz visine čoveka i poziva u pomoć matematiku. Čovek u prostoru sa podignutim rukama formira glavne tačke – noga, pupak, glava i vrhovi prstiju podignute ruke – i oni formiraju tri intervala, koji formiraju više zlatnih preseka. Matematika jednoj vrednosti daje i najjednostavnije i najsloženije varijacione mogućnosti: jedinicu, dupliranje i njihov zlatni presek.”(Le Corbusier).

Uprkos tome što je stanovništvo nekadašnjih duvandžijskih sela pretežno ostalo da živi život seljaka, potrebe stanovništva i njihov životni stil menjali su se i u tim naseljima. Te nove potrebe se, pre svega, uočavaju u izgradnji onih novih kuća koje se ne uklapaju u tradicionalnu sliku ulice.

Počev od vremena socijalizma u selima nestaje tradicionalni način gradnje, a gradnja se u potpunosti otcepljuje od tradicije. U periodu počev od šezdesetih, pa sve do osamdesetih godina 20. veka, kuće su bile prizemne, doduše odudarale su od tradicije, a donekle su i narušile izgled ulice, ali su se po visini uklapale u vizuru sela. Počev od osamdesetih godina sve se češće grade jedonspratne i dvospratne kuće, koje se nikako ne uklapaju u strukturu sela iz 18. veka, a njihova pojava umnogome otežava zaštitu još postojećih spomenika narodnog graditeljstva i uklapanje među njih. Jedinostveni ritam slike ulice je nestao, te su na takav razvoj arhitekture, kako u prošlosti tako i u drugoj polovini 20. veka, najveći uticaj imali društveni i privredni činiooci.

Te promene su na području Segedinske velike nizije u potpunosti promenile izgled sela. Danas se već teško može naći jedinstven, tradicionalni segment ulice. Između novih i starih zgrada ne postoji nikava vizuelna ili suštinska sličnost – ne uklapaju se uzajamno. Zgrade građene pre Drugog svetskog rata polako nestaju, a nove su šarene, nemaju istovetni stil. Zbog toga bi bilo potrebno analizirati u kojoj bi meri mogli naše tradicionalne arhitektonske vrednosti preneti u savremenu seosku gradnju. (KURTOVIĆ, FOLIĆ 1984: 105)

Drugi problem je taj da položaj zgrade na parceli nije određen. Zbog toga nove kuće sa tog aspekta pokazuju veliko šarenilo, te se takođe ne uklapaju među tradicionalne primere. Promene linije gradnje na parceli u velikoj meri narušavaju definisanost ulice, koja na taj način deluje haotično i nepravilno.

U toj nejedinstvenoj slici sela stare, tradicionalne kuće, nisu simboli tradicije koja treba da se sledi, već postaju simboli bede i zaostalosti, bar prema današnjem laičkom shvatanju.

Uklapanje nekada i sada, dobri primeri, Nova Crnja, Nova Crnja, Kišzombor, Bordanj – zbirjka Marie Silađi, fotografija Ane Markoša

Uklapanje sada, loši primeri – fotografija Gabora Kernerera

TÁJIDEGEN BÉÉPÍTÉS HAGYOMÁNYOS UTCAKÉPBE

Uklapanje sada, loš primeri – crtež Gabora Kemera

TÁJIDZEEN BÉÉPÍTÉS ÉS FORMÁK.

Arhitektonski karakter Segedinske velike nizije

ARHITEKTONSKI KARAKTER SEGEDINSKE VELIKE NIZIJE

Oblici zgrada karakteristični za predeo i strani oblici

U ovom poglavlju namera nam je da uz pomoć fotografija i crteža prikažemo stambene zgrade karakteristične za Segedinsku veliku niziju i one koje bi po mogućstvu trebalo zaobići. Naravno, naše mišljenje je subjektivno i zadržavamo pravo na grešku. Istovremeno, naši su zaključci bazirani na terenskim ispitivanjima obavljenim na licu mesta, čiji je prvenstveni cilj bio da se razotkriju uzroci i povezanosti tih promena. Za oblike koji su strani ovom podneblju često nisu krivi graditelji-laici, već onaj sistem koji je malo značaja pridavao formiranju arhitektonske vizure i relevantnosti tradicije.

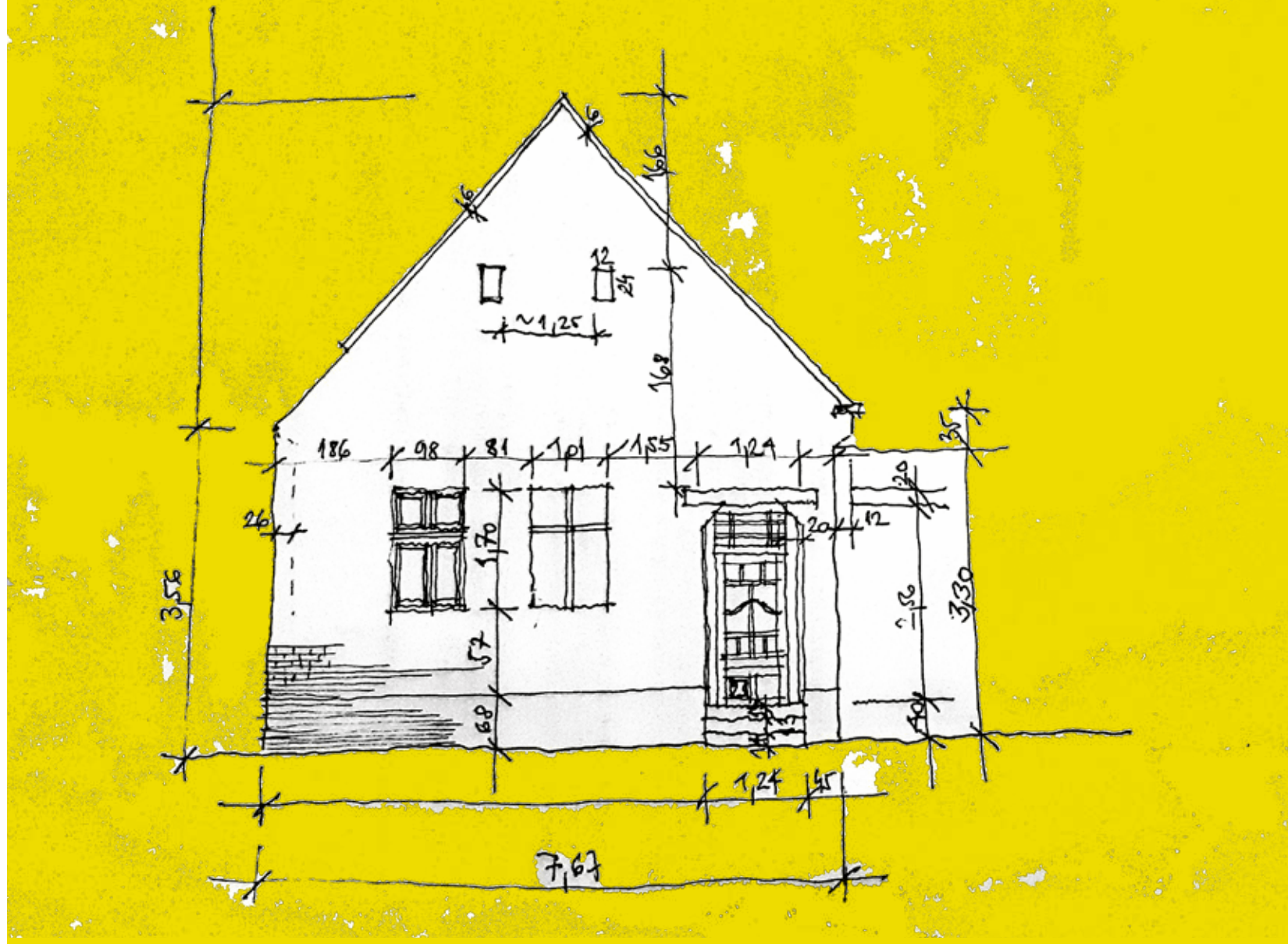

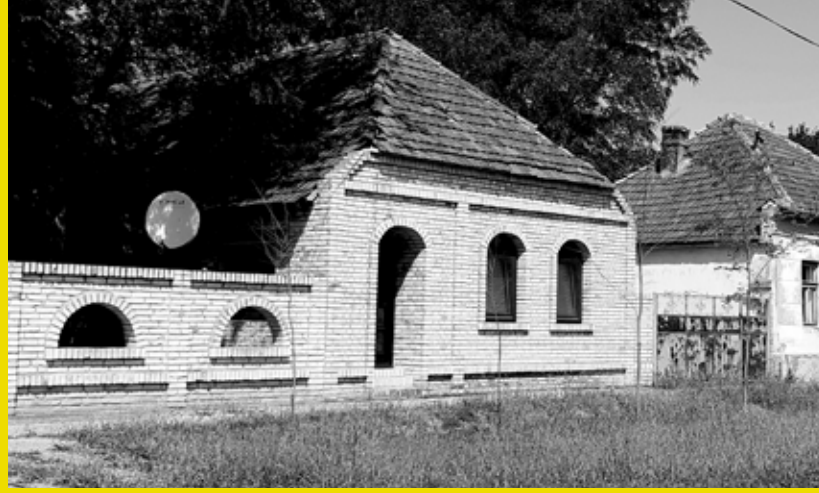
Arhitektonski karakter Segedinske velike nizije, Čantavir, Mihajlovo, Novi Itebej, Rabe, Telečka – fotografija Marie Silađi

Arhitektonski karakter Segedinske velike nizije,
Novi Bečej, Pačir, Bajša, Žitište – fotografija Marie Silađi

Arhitektonski karakter Segedinske velike nizije, ulična fasada, Nova Crnja – crtež Gabora Kernera

Transformacije koje treba izbegavati – crtež Gabora Kernerera

Salaši koji se uklapaju i koji se ne uklapaju u predeo,
Ludaš, Male Pijace – fotografija i crtež Gabora Kernerera

Projektovanje_ Arhitektonski karakter

PROJEKTOVANJE – ARHITEKTONSKI KARAKTER

Deset zapovesti obnavljanja uopšte i na prostorima Segedinske velike nizije

- pre nego što započneš planiranje, upoznaj se sa predelom;
- upoznaj vezu između predela i naselja;
- upoznaj se sa zgradom, njenom prošlošću i susedima;
- detaljno analiziraj materijal kuće i njenu strukturu;
- popiši one strukture zgrade koje mogu ponovo da se upotrebe;
- poruši samo one elemente, koji isključuju nove funkcije;
- prilikom gradnje koristi prirodne materijale;
- ukloni površinske vode oko zgrade;
- nemoj rušiti privredne objekte, već pokušaj da ugradiš u njih nove funkcije;
- dvorište i baštu uredi tako da tamo ne dospeju biljke koje su nepoznate ovom podneblju.

Detalji

Nakon utvrđivanja mase i srazmere zgrade, tokom planiranja je pored pitanja uklapanja zgrade važno da se pozabavimo i arhitektonskim elementima koji određuju celokupnu sliku kuće, to da li je konkretna zgrada lepa i harmonična, ili ne. Da bismo na odgovarajući način, u odgovarajućim dimenzijama, u odgovarajućem obliku i na odgovarajućem mestu znali da primenimo te tzv. detalje, važno je da se upoznamo sa njihovom ulogom u tradicionalnom graditeljstvu i kvalitetom njihove izvedbe. Istovremeno, potrebno je da upoznamo one običaje koji se vezuju za pojedine elemente, budući da su oni bili sastavni deo svakodnevnog života i nasleđa.

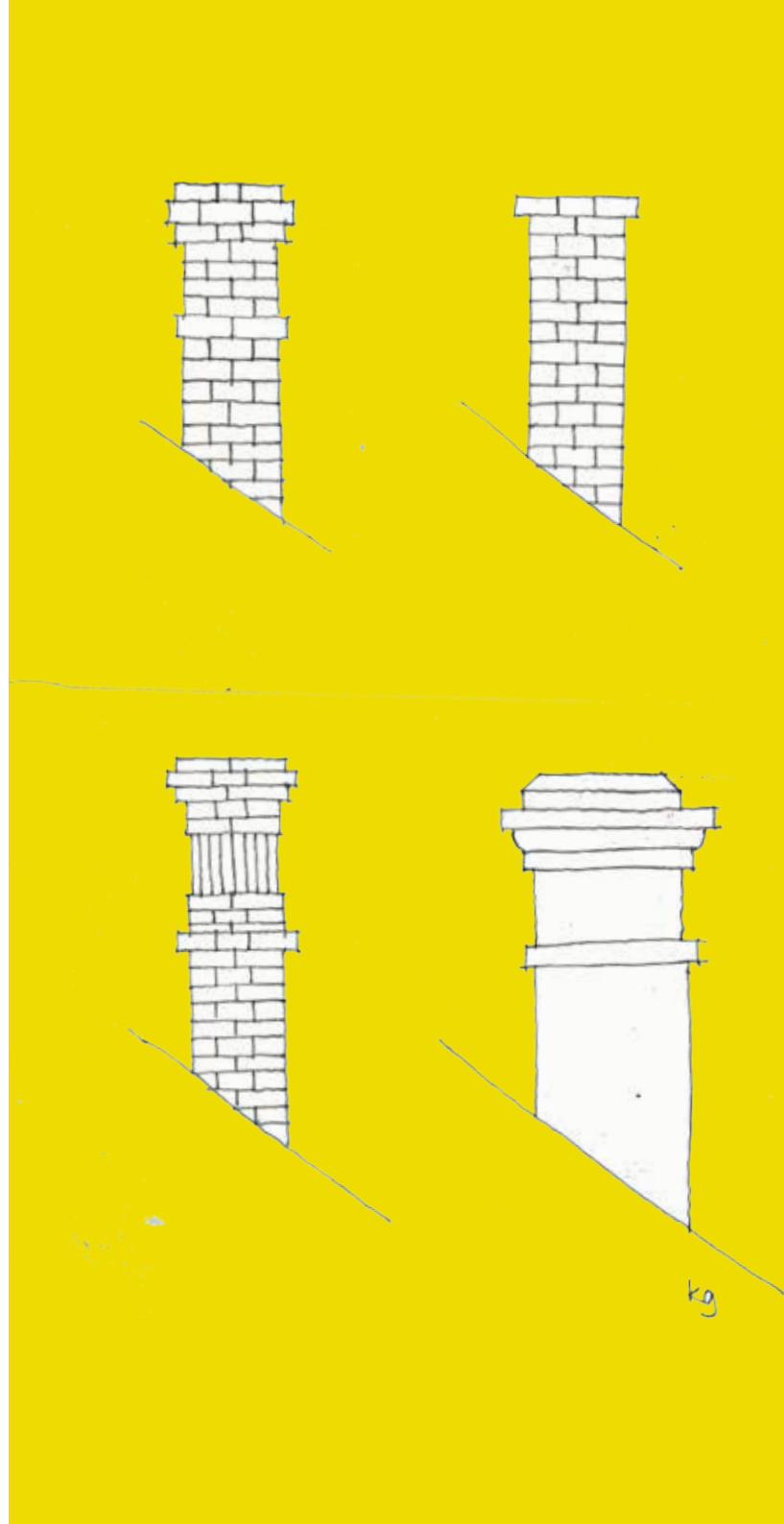
Krovovi

Za seoske kuće Segedinske velike nizije karakterističan je dvovodni krov, sa ravnom linijom strehe. Struktura joj je sa rogom, slemenasta. Sa pojavom trema javlja se još i takozvani prelomljivi dvovodni krov, najčešće u slučaju kada je trem dograđen uz već postojeću kuću, ali se pojavljuje ponekad i kada je trem građen istovremeno sa kućom. Prelomljena krovna ravan postavljena je tako da linija preloma krovne ravni bude u osi dvorišne fasade, a iznad trema nalazio se krovni deo sa manjim ugaonim nagibom. Dve ravni krova, kod krova prelomljene ravni sve tri, uobičajeno su izbijali ispred ulične fasade. To se naročito odnosi na daščane, ili tzv. sunčane zabate, štiteći na taj način drvenu građu od padavina, ali se ona javlja i kod trouglastih malterisanih zabata. Međutim, ako je zabat bio neobičnog oblika tada se cela njegova površina nalazila ispred krova. Sporedne zgrade takođe karakteriše dvovodni krov.

Tokom transformacija, na uličnom delu krova rađena je ćuba, ili je u potpunosti zarubljivan. Ove primere, međutim, ne treba slediti, jer su tim rešenjem samo podražavane tzv. kuće u obliku kocke.

Kao materijal za pokrivanje krovova nekad je služila trska, koja nije manjkala na močvarnom području, ali za tradicionalnu sliku sela koju poznajemo već je karakterističan biber crep, koji se često naziva i malim crepom, te je najcelishodniji materijal za pokrivanje krovova koji treba upotrebljavati. Način postavljanja crepova je različit, najčešće ravan i jednostavan, ali se javljaju i krunaste prekrivke. Tradicionalne kuće koje i danas postoje često su pokrivene presovanim crepom, što je prihvatljivo i u slučaju novih kuća. Videli smo više primera, da se na pojedinom krovu javlja i biber crep i presovani crep, jer su većinom na gornjem delu krova ostavljeni raniji crepovi, dok je na delu krova iznad nastrešnice, biber crep zamenjen presovanim crepom.

Dimnjaci, Bačko Petrovo selo, Hetin – crtež Gabora Kernerera, fotografija Marie Silađi

Dimnjaci

Na kućama Segedinske velike nizije dimnjak nije bio naglašeni arhitektonski element. Ranije, kada se još koristio otvoreni dimnjak, taj je arhitektonski element pravljen od blata i naboja. Stariji se još sećaju toga da su te dimnjake nekada oblagali blatom i krečili, na vrh stavljali crep, a na sve četiri strane imao je po jedan okrugli otvor gde je izlazio dim. Tokom istraživanja jedva da smo našli dimnjak koji je imao ukrasni obrub, stepenastu izvedbu, ili pak otvore za ventilaciju na stranicama dimnjaka, već su to većinom bili jednostavni dimnjaci, po dimenzijama ne mnogo naglašeni, zidani od cigle i ravnih oboda. U više navrata smo videli takvo rešenje da je dimnjak imao jednostavniji ili ravan obrub, ali je on zidan od cigle i nije bio nenaglašeni element kuće. Neobično izvedeni dimnjaci svakako ne predstavljaju primer tipa dimnjaka, već samo spadaju u retkosti. U više naselja smo zapazili da su dimnjaci pokriveni sa dve spojene pljosnate cigle, tako da imaju izgled nalik krovu. Kasnije su ovi pokrivači za dimnjak već bili gotovi, prefabrikovani elementi. Primer koji treba slediti je, svakako, jednostavan dimnjak nazidan od cigle čiji presek i visina nisu previše naglašeni, a prihvatljiv je još i dimnjak sa ravnim obodom. Dimnjaci su u najvećem broju slučajeva bili omalterisani, ali vremenom su se pojavili i ravni, neomalterisani elementi od opeke za odvod dima. Taj arhitektonski element se najčešće nalazio blizu slemenske kreste, koju je nadvisio.

Fasade

Prilikom analize fasada, skoncentrisali smo se na uličnu fasadu, budući da je ona predstavljala „svečanu odeću” kuće. Taj deo je bio okrenut prema ulici i u suštini je predstavljao jedan izlog, jedno ogledalo, kroz koje je vlasnik kuće mogao iskazati svoje najlepše lice. Fasada je zapravo dvostruki arhitektonski element, budući da po izgledu ima veliki uticaj na vizuru ulice, no ona takođe i formira ruralni prostor. Zabat je gornji deo fasade, kojoj su izvođači radova i graditelji poklanjali najviše pažnje. Njegova izvedba vršena je raznim tehnikama. Mogla je biti od dasaka, omalterisana ili ozidana ciglom. Svaki od ovih tipova ima svoju lepotu i osobenost.

Zajednički element zabata predstavljaju otvori za ventilaciju tavanškog prostora, potkrovnne rupe, koji pored toga što provetravaju i osvetljavaju tavanški prostor imaju i ukrasnu funkciju.

Takozvani sunčani zabati bili su, uglavnom, karakteristični za područje Potisja (BESZÉDES, 1991: 53), dok u drugim naseljima Segedinske velike nizije nalazimo ravne, daščane zabate, naročito među siromašnijim stanovništvom. Najrasprostranjeniji su bili ravni, ozidani zabati. Tavanški otvori na daščanim zabatima najčešće su bili kružnog oblika, dok je iznutra u otvor bila okačena kosa čija se oštrica videla sa ulice. Daske su uspravno poređane ispred tavanškog prostora, sa koso odsečenim gornjim delom, bez ukrasa. Monotoniju narušavaju samo dva polukružna tavanška otvora.

Našli smo bezbroj primera sunčanih zabata, uglavnom u naseljima duž Potisja. Oni su bili raznih izvedbi i ukrašeni na razne načine, već zavisno od spretnosti majstora i finansijskog stanja vlasnika. Ukrasi su najčešće skoncentrisani na tavanke otvore za ventilaciju i na deo iznad njih, a bili su u obliku različitih otvora, talasastih, trakastih dekoracija i sa motivima sunca.

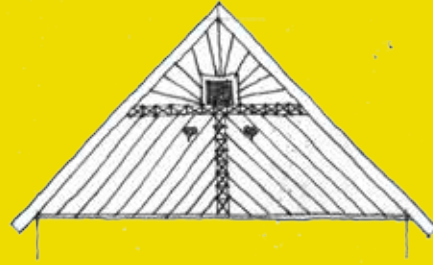
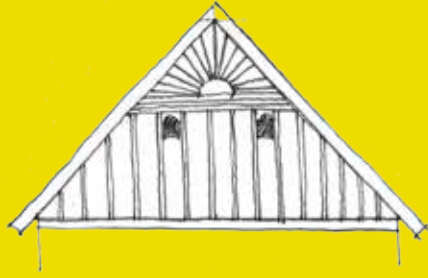
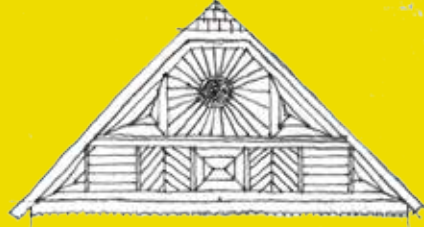
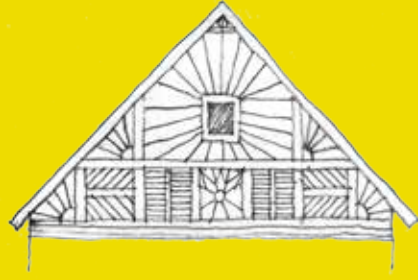
Ako Segedinsku veliku niziju posmatramo u celini, tada možemo zaključiti da su rasprostranjeniji bili zabati od letava, premazani blatom. Letve su postavljene uspravno na zabatni deo i to na malu međusobnu udaljenost. To su kasnije premazivali blatom pomešanim sa slamom, te su ga krečili u belo. Ti siromašniji zabati nisu imali ukrase, te je tako i tavanke otvor za ventilaciju nemušto izveden. U početku su i bogatije porodice koristile taj metod, ali se kod tih zabata već javljaju i one, izrazito ukrašene, a to je već takozvana arhitektura zabata.

Na pomenutom području bilo je, počev od dvadesetih godina 20. veka, masovno rasprostranjeno oziđivanje zabata pečenom ciglom ili čerpićem, koji je bio omalterisan krečnim malterom, a potom bojen u belo. Kada su zabate oziđivali ciglom, tada su ga ostavljali u sirovom stanju. Zabat izveden od tvrdog materijala veoma je pogodan za maltersko ukrašavanje.

Tokom naših istraživanja zapazili smo jednu veoma rasprostranjenu pojavu koja se može slediti kao primer, budući da danas predstavlja markantnu karakternu crtu arhitekture Segedinske velike nizije, a to je nemalterisani zabat (ili cela ulična fasada) ozidan pečenom ciglom. U tom slučaju dekoracija zabata na prvi pogled deluje siromašno, te su i otvori za ventilaciju retko naglašeni. Jedini način isticanja detalja bio je taj da su zabat oivičavali ciglom druge boje i to ređajući ih drugačijom tehnikom od one koja se koristila za oziđivanje zabata. Kod tih fasada ritam redova cigala i njegovo vibriranje imalo je isti efekat kao i omalterisana, dekorisana fasada.

Prilikom izrade zabata, uglavnom pod nemačkim uticajem, na prelazu iz 19. u 20. vek su se i u Segedinskoj velikoj niziji pojavili primeri zabata koji nisu bili trouglastog oblika. Obod sa strane se u talasastoj liniji penje gore do vrha zabata. Ova barokna linija izvedena je najčešće od cigle, ponegde je i malterisan, pa i okrečen. Ovaj oblik, međutim, ne treba slediti kao primer, budući da se radi o elementu koji je preuzet, te nije karakterističan za Segedinsku veliku niziju.

Prilikom planiranja novih zgrada slobodno možemo koristiti tradicionalne fasadne ukrase, ili ih možemo i doraditi i time dobiti novu fasadu sa tradicionalnim sistemom srazmere, pa i sa modernim elementima. Međutim, potrebno je izbegavati pokrivanje fasada plastičnim materijalima koji su danas sve češći i koji se šire kao kuga, onemogućavajući zidu da se prirodno provetrava.

Malterska dekoracija

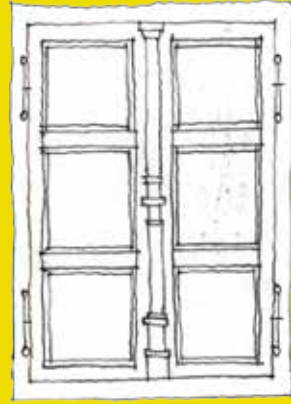
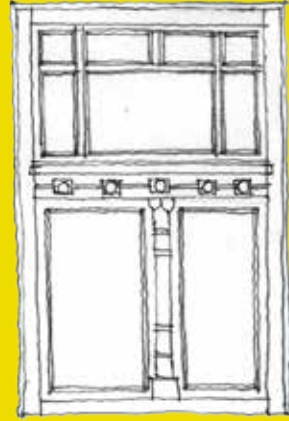
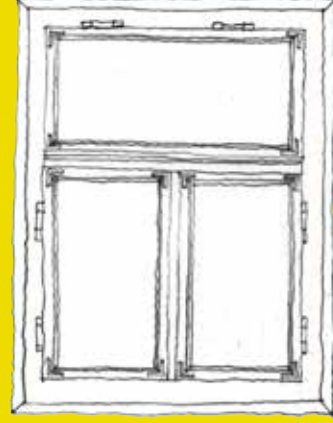
Na početku svoga razvoja tradicionalne seoske kuće na čitavoj teritoriji Segedinske velike nizije nisu imale naglašenije ukrase od maltera. Delovi izvedeni sa premazom od blata javljaju se tek kasnije i to najčešće u obliku prozorskog rama ili lizene, ili kao sims, koji razdvaja zabat od drugih delova fasade, a ponekad ga nalazimo i kod otvora za tavansku ventilaciju koji nazivamo tavanskim rupama ili rupama za golubove, kao i na zabatu.

Malterski ukras fasade, kao i mnogi drugi graditeljski elementi, zavisio je od materijalnog položaja graditelja.

Prema mišljenju pojedinih istraživača, zabat kuće nije ništa drugo do timpanom sa mađarskim proporcijama, dok njeni ukrasi upućuju na osoben način komponovanja, u skladu sa narodnom tradicijom. (EDUCATIO TÁRSADALMI SZOLGÁLTATÓ NONPROFIT KFT.) Motivi koji se izdižu iz zidne ravni, karakteristično, nisu dobili posebnu boju, već se svojom belinom utapaju u fasadu i svoju potpunu lepotu pokazuju samo igrom svetla i senke. Najnaglašeniji deo zabata su tavanski otvori sa ukrasnim motivima oko njega, izvedenim u malteru, koji su otvore oivičili raznim okvirima. Na zabatu je često zabeležena godina izgradnje kuće i monogram vlasnika. Njihov razmeštaj može biti različit u odnosu na otvore za ventilaciju: imamo primere, da mogu biti između otvora, ispod ili iznad njega. Godina, na žalost, danas već ne može služiti kao tačan podatak izgradnje kuće, jer je prilikom svakog renoviranja zgrade na zabat ispisivana godina kada su radovi izvedeni. Dekoracija se nalazila i na vrhu zabata. Bio je to poneki cvetni motiv, motiv deteline ili kružno izvedena mustra, ponegde sa zracima, koji su mogli simbolizovati sunce, elementarnu snagu ili čak Sveto trojstvo.

Bogatstvo ukrasa od maltera i njegov kvalitet nije zavisio samo od materijalne situacije, već na primer i od mašte i spretnosti lokalnih majstora. Tokom istraživanja zapazili smo da se unutar pojedinih naselja na zabatima često pojavljuju istovetne dekoracije od maltera, a to možemo razumeti i kao stilsku karakteristiku određenog majstora. Rasprostranjenijoj upotrebi i bogatstvu ukrasa od maltera kumovali su međusobni uticaji raznih naroda i mešanje sa njima, kao i dostupnost gradova krajem 19. veka, ali to nikako ne smatramo primerima koje treba slediti, možda samo u opravdanim slučajevima, kada to zahteva vizura ulice ili pak uklapanje između susednih zgrada.

68

Tipovi prozora - crtež Gabora Kernerera

Prozori

Prozori su oči kuće, a to se naročito potvrđuje u slučaju prozora koji se nalaze na uličnoj fasadi i čijoj izvedbi vlasnik posvećuje najviše pažnje. To su inače bili prozori prednje, tzv. čiste sobe, koji su uvek uživali prednost, a budući da su gledali na ulicu predstavljali su i ogledalo bogatstva i čistoće vlasnika i upravo su zbog toga i bili najukrašeniji.

Tu se najčešće javljaju dva prozora, ali nalazili smo i primere kada ih je na uličnoj fasadi bilo tri. Taj element nastao je tokom razvoja funkcija trema. Zbog nedostatka prostora su, naime, negde zatvorili prednji deo trema, pa su na taj način dobili jednu sobu koju su najčešće koristili mladi. Na ovoj sobi nisu pravili poseban otvor, već su samo umesto vrata trema stavljali prozor koji je po mogućstvu bio istovetan sa već postojeća dva prozora, te su na taj način dobili tri jednaka otvora prema ulici. Postoje primeri kod starijih, skromnijih kuća, da svega jedan prozor gleda na ulicu.

Prozori su najčešće pravljani od jele, budući da je ova vrsta drveta istrajna i da odoleva vremenskim nepogodama. Boja prozora je sledila boju postamenta. Prozori su bili pravougaonog oblika, sa ravnim zatvaranjem. Prozorsko staklo u okviru bilo je tanko, bez sposobnosti toplotne izolacije. Najstariji prozori koji danas postoje su dvokrilni, a krilo je bilo podeljeno na tri jednaka dela. Oba krila su se otvarala prema spolja, a sastavljali su se na sredini, dok su sa unutrašnje strane imali jednostavnu, metalnu kvaku za zatvaranje. Spajanje prozorskog rama vršeno je uz pomoć ugaonih metalnih spona. Prozori su bili jednostavni ili dupli, već zavisno od materijalnog stanja vlasnika. Jednokrili su bili postavljeni u malom udubljenju, dok su se dvokrilni uvek nalazili u istoj ravni sa fasadom.

Kasnije se na seoskim kućama pojavljuju prozori novijeg tipa, čije su varijante bile popularne sve do prestanka tradicionalnog načina gradnje. Ti prozori bili su ili jednostavni ili dupli, ali su uvek bili dvokrilni. Krilo je vertikalno uvek bilo podeljeno na dva dela, u srazmeri jedna trećina prema dve trećine, te je tako imao četiri krila, dva gornja četvorougona i dva donja pravougaona. Prilikom ojačavanja gornjeg dela prozorskog štoka, na dve trećine visine štoka ugrađivan je horizontalni pipac, koji je služio kao osnov za prozorsku dekoraciju. Prozori su se otvarali prema spolja i mogli su se zakačiti oko spoljne šarke sa strane, kako se u slučaju nevremena ne bi zalupili. Kada su prozori bili zatvoreni imali su jedan dominantan vertikalni i horizontalni element, na kojem su se često nalazili dekorativni elementi.

U tradicionalnoj narodnoj arhitekturi bilo je veoma rasprostranjeno da su ispred prozora postavljani drveni paneli, a ovi paneli i žaluzine imali su funkciju da zamrače prostoriju, ali su služili i kao dekorativni element.

Kod novih građevinskih konstrukcija po mogućstvu treba izbegavati plastične prozore, čak i tada ako se na prvi pogled čine jeftinijim, jer dugoročno gledano nema boljeg od drvene konstrukcije, a da i ne govorimo o njenim estetskim prednostima.

Tipovi prozora, Čantavir, Rusko Selo – fotografija Marie Silađi

Ulazi u trem

U narodnom graditeljstvu Segedinske velike nizije ulaz u trem se pojavio početkom 19. veka, kada su se kuće počele proširivati tremom. Ulaz ima bezbroj simboličkih značenja i nosi mnogo više od jednostavne estetske poruke: „Vrata predstavljaju granicu. Otvorena vrata simbolizuju kontakte, saobraćaj, vibriranje života, prihvatanje gostiju, dok zatvorena kapija simbolizuje zatvorenost, odbojnost i čuvanje vrednosti.“ Ulaz u trem je simbol društvenog položaja, uloge i moći porodice. To je mesto čekanja, prvog akta gostoljubivosti, jedno poštovano i obeleženo mesto. To je prvi utisak koji stvaramo o kući, simbol lepog ili ružnog ponašanja. Kroz okićena vrata ulazimo u novi život, u brak i tokom svih tih aktivnosti vrata predstavljaju mesto dešavanja niza događaja.” (KNEŽEVIĆ 2000: 75)

Ulaz u trem se na seoskim kućama tradicionalno nalazi na uličnoj strani fasade i po običaju je malo uvučen od njene ravni, te se nalazi u jednom plićem zidnom udubljenju. Taj arhitektonski element je zatvarao trem i to kao možda najmarkantniji element fasade. Kada su se pojavila vrata trema bila su jednokrilna i skromno ukrašena. Kasnije su vrata dobila složenije motive, uglavnom vegetabilne i geometrijske forme. Najomiljeniju cvetnu dekoraciju predstavljala je lala kao simbol žene, te list deteline kao simbol sreće. U početku je ulaz u trem bio pretežno jednobojan, a nešto kasnije se javljaju i druge boje koje su imale za zadatak da naglase određenu mustru. Osnovna boja vrata podudarala se sa bojom sokle kuće. Vremenom, naročito počev od početka 20. veka, već su ugrađivana dvokrilna vrata, a na njima se već pojavljuju građanski dekorativni elementi, kao posledica sve tešnje veze sa gradom. Kod tih primera kapije su dekorisane pretežno geometrijskim formama, motivima timpanona i elementima koji podsećaju na ormane. Kod bogatijih porodica iznad vrata postojao je i svetlarnik pravougaonog ili polukružnog oblika, ispunjen ugrađenim parčićima kolorisanog stakla.

Male kapije su u prvom periodu svoga razvoja bile u istom nivou sa kućnim podom, a kasnije, kada se kuća postepeno odvojila od visine tla, i zidno je udubljenje za vrata postajalo sve dublje i povećao se broj stepenika koji je vodio do vrata koji su u početku izrađivani od čerpića, a kasnije od cigle.

Zatvaranjem trema ove kapije su izgubile razlog svoga postojanja, te su samo imala ulogu u održavanju arhitektonskog ritma fasade. Prilikom izgradnje novih zgrada ovaj primer se ne mora bezuslovno slediti.

Ulazi u trem, Rusko Selo, Mihajlovo – fotografija Marie Silađi

Ulazi u trem, Novi Bečej, Stara Moravica – fotografija Marie Silađi

Kolorisanje

Kolorisanje kuća ne predstavlja samo zadnju fazu gradnje, već ima važnu ulogu i u tome kakav utisak stvaramo o datoj zgradi i umnogome doprinosi celokupnoj slici kuće. U seoskom životu i arhitekturi boje su imale simbolično značenje, koje su seljaci dobro poznavali. Tradicionalne seoske kuće Segedinske velike nizije, tačnije njene fasade, uvek su bile okrečene. „Počev od zadnje trećine 19. veka, pa sve do danas, postalo je opšte rasprostranjena praksa da se donji deo spoljnih površina krećio bojom tamne nijanse.” (ORTUTAY 3: 586) Zidovi su krečeni u belo, a postamente su naglašavali jačim bojama. Postament je najčešće bio visine pola metra i u početku je krečen u crno, a tu boju dobijali su mešanjem krečnog mleka, pepela i čađi. Kasnije je u krečno mleko primešana crna boja u prahu. Osnova ulične fasade kasnije je naglašavana i drugom bojom. Najrasprostranjenije boje bile su plava, zelena i braon, koje su korišćene i za bojenje ulaza u trem, prozora, kao i kolske kapije, uspostavljajući na taj način harmoniju uličnog fronta. Zadnji deo seoske kuće, onaj okrenut prema komšiji, krećio se u belo, ali je bio običaj da se njen gornji deo ispod strehe okreći drugom bojom. Taj deo je najčešće bio svetlo braon boje, zelene ili ružičaste, te je linijom ili prugom odvajan od belog dela. Kolorisani deo zida su ponekad i kitili, crtali po njemu ili su na njega gumenim valjkom nanosili motive.

Sa gotovim (industrijskim) fasadnim malterom se odmah rešava i bojenje zida, te on sve više potiskuje naknadno bojenje maltera. Kod novih zgrada treba nastojati da se koristi malter koji obezbeđuje što glađu površinu, a svakako treba izbegavati upotrebu jarkih boja. Ma koliko je jedna fasada dobro strukturirana, sa kolorisanjem se sve može upropastiti. I u ovom slučaju je, pre nanošenja boje, korisno analizirati tradicionalne boje okoline.

Ograde

U selima Segedinske velike nizije najstarije ograde, koje su sve do danas sačuvane, izrađene su od drveta. Ove ograde od dasaka su ponegde nemarno načinjene kapije od letava, ali su ponekad i zahtevno izvedene, gvoždem ojačane ograde, na čijem se vrhu proteže ukrasna talasasta linija. Najrasprostranjeniji primer ograde je onaj kada su u drvenom okviru letve položene vertikalno. Od tog materijala je načinjena i mala kapija kao pešački ulaz, ali i dvokrilna velika kapija kroz koju su nekada ulazila zaprežna kola. Malu i veliku kapiju objedinjuje i drži zid sa stubovima, najčešće sa osloncem i spaja ih sa kućom, a istovremeno i odvaja ostali deo porte od ulice. Taj ogradni zid je u 19. i

početkom 20. veka građen od naboja, kao i kuća kao i pomoćne zgrade. Kako bi se zid od naboja zaštitio od kiše, obično se prekrivao crepom. Zid je bio malterisan i okrečen u belo, a njegov postament okrečen jednobojno i stvarao je utisak kao da je nastavak kuće, ostvarujući time jedinstvenu arhitektonsku sliku. (SIMONOVIĆ 1980: 114) Neposredno pored trema nalazio se jedan kraći zid na čijem je kraju bio stub, tzv. kapijski stub, na koji se nadovezivala mala kapija, a na čijoj se drugoj strane takođe nalazio stub na koji se oslanjala velika kapija. Ponegde je malu i veliku kapiju razdvajao samo jedan stub, ili čak ni to. Velika kapiju je sa druge stane takođe držao stub, a potom se nadovezivao ogradni zid do komšijske kuće, ili do sporednog objekta koji se tamo nalazio. To je najčešće bila kotarka za kukuruz ili štagalj za duvan.

Početkom 20. veka ogradne zidove od naboja zamenili su zidovi od cigala. Oni su bili otporniji na padavine, a odozgo se nisu pokrivali crepom već simsom od cigle. Kada su se pojavili, imali su istovetnu obradu kao i prethodni, bili su omalterisani i okrečeni u belo. Kod nekih kuća u ogradnom zidu napravljena su i mala udubljenja u koja su stavljane statue, najčešće Device Marije. Te oltare su posećivali na hrišćanski praznik Tjelova, prilikom procesije. Kasnije je, kada su uličnu fasadu nazidali ciglom, to jest napravili pokrivni zid ispred nje, a to nisu omalterisali niti okrečili, i zid ograde ostao neomalterisan. Taj način izvedbe je sve do danas ostao primer kod izrade ograda.

Velike gvozdene kapije se po prvi put pojavljuju kod bogatijih seljačkih porodica, a koje će kasnije potisnuti daščane ograde. Mala i velika kapija tu već, jedna od druge, nisu bile odeljene zidom ili nazidanim stubom od cigle, već samo gvozdenim obručem ili gvozdenom stubom. Krila od vrata bila su zapravo velike gvozdene table, na kojima su zakivcima pričvršćivani određeni manji metalni delovi, koji su predstavljali različite motive.

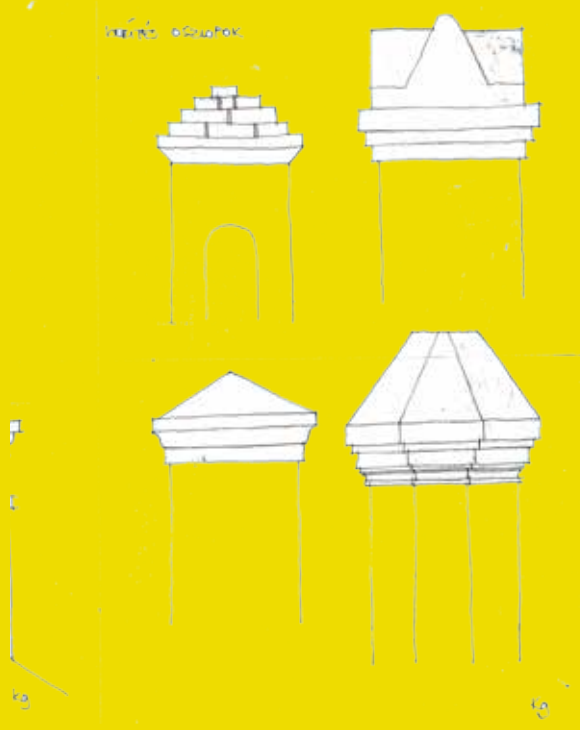
Na našem području su skoro svugde bile rasprostranjene kotarke za kukuruz, koje su redovno „izrastale“ iz zidanih ograda. One su i nekada bile, ali su i danas određujući element ulične vizure.

Sporedne zgrade

Procesi promena i nov sistem privređivanja često su rezultirali transformacijom ili nestankom sporednih, pomoćnih zgrada. Štale, kolnice i letnje kuhinje bile su opredeljujući elementi paorskih porti, a po svojim dimenzijama su i danas sposobne za prihvatanje novih funkcija. Širom

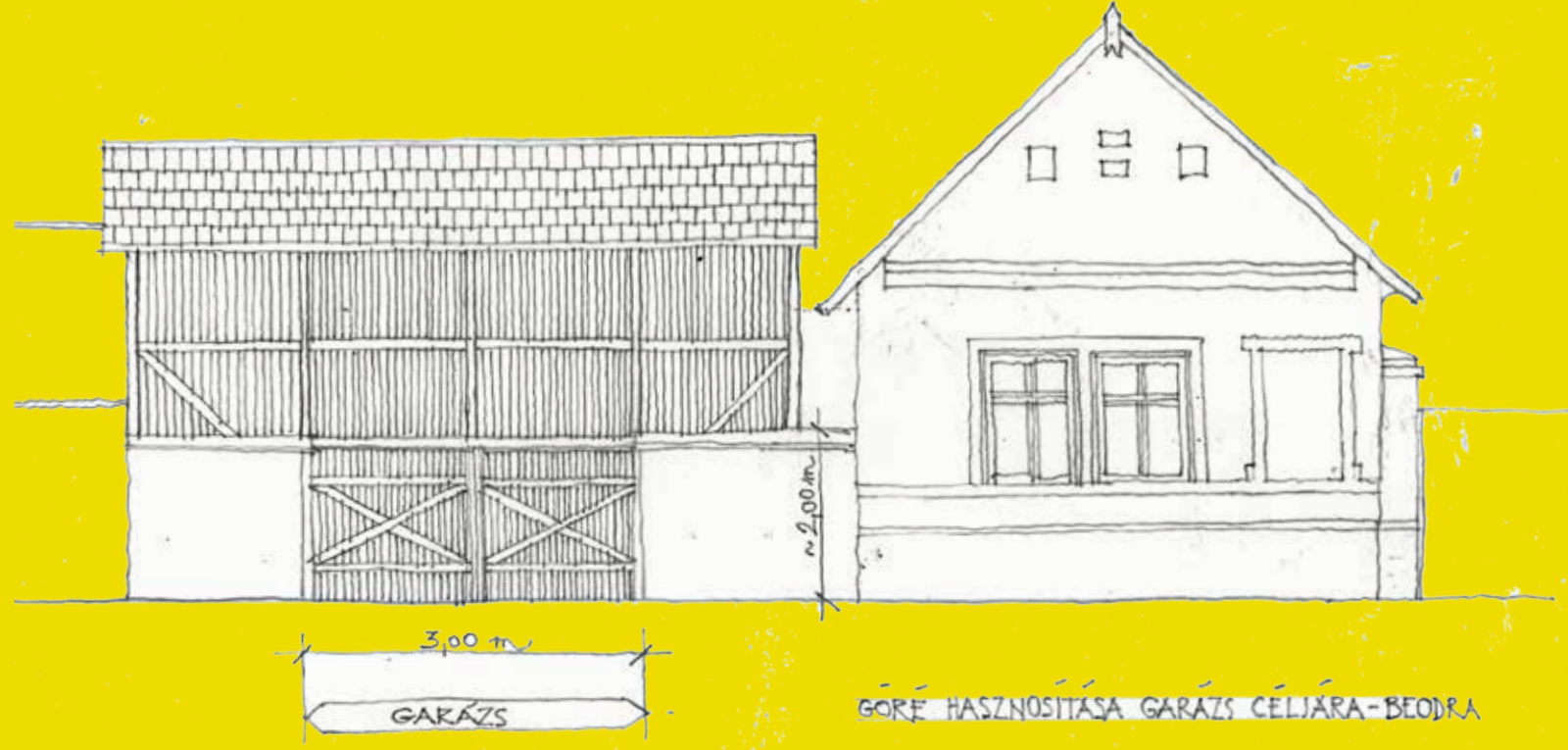
Evrope postoji bezbroj primera za drugačije iskorišćavanje štala i pojata, naročito tamo gde je razvijen seoski turizam, ili gde je počeo da se razvija. Oni su važni i zbog toga što nove funkcije nije potrebno na silu smeštati u samu kuću, ili je neosnovano proširivati.

Kotarke za kukuruz, međutim, pogotovo one koje su građene na uličnom frontu, i danas predstavljaju najkarakterističniji element ulične slike. U više sela nalazimo i interesantne primere zabata kotarki sa motivom sunčevih zraka, koje su pristajale uz kuće čiji su zabati takođe bili ukrašeni motivima sunca ili ukrasnim rezbarijama, ali smo nailazili i na kotarke sa ozidanim zabatom, čiji su ventilacioni otvori najčešće bili izvedeni u neogotičkom stilu. Prilikom nove gradnje korisno je sve to sačuvati i dati im nove funkcije (mesto za odlaganje ogreva, garaža, itd.).

Stubovi ograde, Banatsko Aranđelovo, Idoš – crtež Gabora Kernerera, fotografija Marie Silađi

Nova funkcija kotarke, Novo Miloševo – crtež Gabora Kernerera

Tremovi

„Trem: to je prostor koji je najčešće izgrađen do fasade stambene zgrade, ređe do sporedne zgrade, podupiren stubovima i osloncima, a pokriven krovom, koji služi za boravak ljudi, za rad ili kao mesto za odlaganje... Neretko, prostor između stubova i podupirača je naziđivan do određene visine, ili je pak sa unutrašnje strane tog zida pravljeno mesto za sedenje. Na trem koji je imao daščani ili zidani parapet ulazilo se kroz rešetkasta ili daščana vrata ili poluvrata... U drugoj polovini 19. veka je, kao i danas, voma raširena praksa da se prostor između stubova i podupirača zastakli i time učini zatvorenim prostorom.“ (ORTUTAY 5: 317, 318)

Pored zabatnog zida trem je jedan od najkarakterističnijih elemenata narodnog graditeljstva Segedinske velike nizije, koji se nadovezivao na dvorišnu fasadu. Korišćenje tog dela zgrade naročito je bio omiljeno među nemačkim stanovništvom, a on je imao višebojne ukrase, dok u Segedinskoj velikoj niziji nalazimo jednostavnije varijante tremova, pre svega zbog slabijeg materijalnog stanja stanovništva.

Interesantno je zapaziti da u najvećem broju slučajeva trem nije bio izgrađen u isto vreme sa kućom, već kasnije, verovatno pod uticajem arhitektonskih običaja susednih naroda. Okolnost da je trem izgrađen kasnije nego što je izgrađena kuća prepoznaje se po upotrebi različite vrste crepa, kao i po prelomljenoj ravni sedlastog krova. „Početkom ovog veka, u procesu razvoja građanskog društva, kod slojeva koji su gradili tremove najviše je bilo rasprostranjeno njegovo doziđivanje i formiranje hodnika tako što se on pokrивao posebnom krovnom površinom.“ (ORTUTAY 5: 317) U prvom periodu njegovog razvoja, teret trema držali su nebojeni, ponekad i neobrađeni drveni stubovi ili drveni podupirači. Njihova funkcija tada je bila da pokažu viši društveni položaj vlasnika. Jedini ukras stubova predstavljala je glava stuba, koja se u obliku izduženog pravouganika uklapala između stuba i grede. Rubovi glave stuba bili su talasasto ukrašeni.

Kasnije su se pojavili stubovi od naboja, ćerpiča ili pečene cigle, koji su bili okrečeni u belo i time tremu davali reprezentativniji izgled. Sledeći korak je bio taj da su prostor između stubova naziđivali na metar visine, a za ulaz koristili manja vrata, izrađena najčešće od dasaka, ili pak rešetkasta vrata. Zastakljivanje tremova započelo je u periodu između dva rata, te se nastavilo do pedesetih godina 20. veka, dok je razvoj tremova završen tokom šezdesetih godina.

Plafon trema ređe je bio otvoren, sa vidljivom drvenom konstrukcijom, češće je bio zatvoren i premazan blatom. Pod trema je u početku bio od nabijene zemlje, kao i u sobama, koji su premazivali. Njegove ivice bile su omeđene uspravno postavljenim ciglama. Kasnije je umesto nabijene zemlje pod bio izveden od presovane cigle, a potom od pečene opeke.

Pojava tremova poslužila je kao dobra prilika da stanari razmisle o formiranju novih prostorija. Povećanjem broja članova porodice zatvarao se prednji deo trema i tu je nastala jedna dodatna soba ili kuhinja, dok je zatvaranjem i proširivanjem zadnjeg dela trema dobijena jedna poluzatvorena prostorija, gde se u letnjim mesecima i spavalo.

Istorijski razvoj dodatno izgrađenih tremova je etnografska zanimljivost, ali se kao primer ne mora slediti prilikom izgradnje nove stambene zgrade. Istovremeno, u slučaju rekonstrukcije ili renoviranja može se zadržati, jer može primiti nove funkcije.

Predlozi za transformaciju – kako spasiti seljačku kuću i/ili kako je pretvoriti u moderni dom

Greške na stambenim zgradama uzrokuju pre svega uticaji sredine i gubitak funkcija, koji se skoro neprimetno skrivaju iza ulične fasade. Glavni uzročnik grešaka na kući predstavljaju vlaga i podzemne vode. Pod njihovim uticajem dolazi do slabljenja nosivosti zidova, do urušavanja istih, a time se u znatnoj meri oštećuje i krovna konstrukcija. Usled uticaja vlage i nedostatka osnove, nejednako sleganje kuće prouzrokuje razne pukotine kao i više drugih problema.

Uprkos tome, što je način života naših predaka bio vezan za prirodu, oni su dobar deo svog vremena provodili napolju i u privrednim objektima, a stambenu kuću koju su svake godine oblagali blatom i nanovo krečili često su koristili samo za spavanje. Danas je prostorna potreba ljudi sasvim drugačija, veći komfor i higijena predstavljaju svakodnevnu potrebu, većina stanovništva najveći deo svog vremena provodi u kući, ali oni ne baštine tradiciju da seoske kuće godišnje održavaju. Nedostatak održavanja doveo je do oronulosti, koja generalno karakteriše tradicionalne seoske kuće.

Metode obnove

Greške u zidovima i rešenja

Greške u zidovima, uglavnom, takođe prouzrokuje vlaga, koja dovodi do odvajanja spoljnih delova zida. Kod zidova od naboja takva vrsta oštećenja pretežno se javlja do visine od pola metra. Pod permanentnim uticajem vlage zid gubi od svog kvaliteta, počinje da se kruni, te mu drastično opada sposobnost termičke izolacije, što znači da ne diše i da nije otporan na mraz. (GINDER 1996:74) Sloj blata koji je nanešen na zid takođe postaje zasićen vlagom, te se odvaja. Na tim mestima primećuje se i promena boje zida, rekli bismo da zid nije zdrave boje. Ukoliko se vlazi ne preseče put, ona može dopreti čak do krova i time u potpunosti uništiti glavne noseće elemente kuće – zidove.

U nedostatku brze intervencije, takva oštećenja povlače sa sobom više konstrukcijskih problema i problema sa materijalom. Zbog toga se oslabljeni zid što pre mora ojačati. U toku istraživanja smo na više mesta zapazili da su niži slojevi zidova, zbog povećanja nosivosti, podzidani ciglom. Najpre se uklanja nekvalitetan deo zida, a na njegovo mesto dolazi cigla. Ukoliko kuća ima temeljni zid i temelj potrebno je i njih

ojačati na takav način, da bi se kuća oslanjala na stabilnu konstrukciju. Kod takvih dopuna svakako treba voditi računa o malteru koji se koristi prilikom zidanja. Sa aspekta očuvanja originalnih vrednosti kuće najbolje je ako se koristi malter napravljen od blata ili kreča, a cement kao vezivni materijal svakako treba izbegavati.

Osim oštećenja prouzrokovanog vlagom, do slabljenja zida dolazi i usled nekvalitetnog materijala koji se koristi za naboj ili zid od čerpića. Naročito je važna srazmera gline i peska. Naši preci na to nisu baš obraćali pažnju, nisu merili količinu tih sastojaka, već su se oslanjali samo na sopstveno iskustvo. Ako je u zidu previše gline, tada on postaje čvrst, debeo zid i brzo počinje da puca, međutim, ako u njemu ima previše peska, tada će čvrstoća nosećih zidova biti mala. Idealna srazmera je 60% - 80% gline i 40% - 20% peska, a to nazivamo mršavim čerpicem. (JÓZSA 2010)

Pukotine na zidovima javljaju se na najrazličitijem mestu, u različitoj meri. Njih može prouzrokovati sleganje nekvalitetnog tla, vlaga, usled čijeg uticaja se smanjuje nosivost zida, težina krova, prevelika opterećenost tavana i još mnogo šta drugo. Najpre je potrebno otkriti uzročnik tog problema potom ga i rešiti, uključivanjem raznih stručnjaka, pa tek posle može uslediti uklanjanje pukotina. Po starom receptu, pukotine treba ispuniti blatom pomešanim sa slamom. Sredinom 20. veka, tokom modernizovanja kuća, zabate su često oziđivali ciglom, to jest, dizali su pokrivni zid ispred ulične fasade. Pošto je nosivost cigle i čerpića različita, ta dva materijala se zbog toga odvajaju jedan od drugog. U te pukotine lako uđe voda, koja potom dovodi do daljih problema. U znatnoj meri su prisutne i greške prouzrokovane korišćenjem neodgovarajućih materijala za popravku, koje samo pojačavaju ionako štetan uticaj vlage. Takvo je, na primer, korišćenje cementne žbuke i maltera, kao i korišćenje betona za pokrivanje. Ti materijali sprečavaju slobodan protok vazduha i pare između spoljne i unutrašnje okoline, a to dovodi do ovlaživanja zidova. Na omalterisanoj fasadi kuća građenih od naboja, osim različitih arhitektonskih grešaka ponekad izbija i so. To je takođe posledica nedostatka izolacije. Drugi problem je, međutim, taj da se novi sloj maltera ne lepi i ne prijanja na zid napravljen od naboja, te zbog toga, nakon kratkog vremena dolazi do njegovog odvajanja. Prilikom malterisanja kuće od naboja celishodno je da se krečni malter meša sa tresetnim pepelom, jer to omogućuje njegovo bolje prijanjanje i onemogućava da se on kasnije odvoji. Njegova jedina greška je da popuca, te je zbog toga potrebno naneti na njega još jedan sloj kreča ili blata. (DÉRY 2010)

Izolacija

Primena hidroizolacije je neizbežna, kako bi kuća ponovno mogla biti u funkciji. Postoji više načina izolacije, važno je, međutim, da se odaberu takav materijal i tehnologija koji ni u estetskom pogledu ni u strukturi ne oštećuju tradicionalnu seosku kuću. Najbolje je da izolacija bude izvedena u nivou tla ili na visini od nekoliko santimetara, kako ne bi ružila izgled zgrade. Danas je veoma rasprostranjena izolacija zidova od naboja i zidova od čerpića sa čeličnim limom. Taj postupak je veoma uspešan, međutim, pitanje je koliko se čelik uklapa među prirodne građevinske materijale i u tradicionalnu graditeljsku baštinu. Ploče se u zid uvlače vodoravno i to tako da jedna naleže na drugu. Na taj način sprečava se dalje širenje vlage iz tla, koja tako ne može prodreti u zid. (KAKASI 2011)

Najjednostavniji sistem izolacije je naknadno presecanje zidova i postavljanje nekog izolacionog materijala kako bi se preseklo širenje vlage. Međutim, stvar nije baš toliko jednostavna. Pre nego što automatski završimo naknadnu izolaciju, nije na odmet da savremenim sredstvima izmerimo količinu vlage i soli u zidu. Tek nakon tih rezultata možemo odlučiti koji ćemo način izolacije primeniti. Naime, koliko je voda neprijatelj čerpiću i naboju, toliko je i prijatelj, jer kada konačno rešimo relativnu vlagu u zidovima tada nakon izvesnog vremena materijal izgubi svoju moć opterećenja, te kuća može da se uruši. Prilikom gradnje zidova od blata nije bilo slučajno da su stari majstori u pojedine slojeve stavljali tkivo od trske, obezbeđujući time njegovo provetravanje, a ujedno i povlačenje vlage, pa i sušenje. Na taj način je zid „disao“ i bio u dodiru sa unutrašnjim i spoljašnjim klimatskim uticajima.

Pre izvođenja hidroizolacije potrebno je voditi računa i o odvodnjavanju kuće. Odvođenje vode ni kod jedne seoske kuće nije rešeno u momentu izgradnje, već su kasnije, na više mesta postavljani oluci, a kod trščanog krova to i nije bilo moguće. Kod više kuća, čak i danas, kišnica otiče sa krova tik uza zid, te ga na taj način vlaži. Na starim seoskim portama preko puta kuće nalazio se bunar koji je sakupljao vlagu. Danas se većina bunara nalazi van upotrebe ili je zatrpana, te ne postoji ništa što bi vodu odvelo podalje od kuće. Ponovno korišćenje bunara znatno bi smanjilo nivo podzemnih voda oko kuće. Najpouzdaniji način odvođenja vode je kopanje drenažnog kanala oko kuće, koji, ako ima odgovarajući nagib i tehnologiju, može na bezbedan način da obavlja odvođenje atmosferske vode.

Greške na krovu/tavanici i rešenja

Zbog modernizacije kuća došlo je i do toga da su dva ulična prozora promenjena jednim većim. Osa tog prozora nalazila se pod pravim uglom u odnosu na poprečnu gredu i zbog toga je njen kraj ostao bez podupirača. Usled toga je, pod teretom krova i bez podupirača, kod mnogih rekonstruisanih seoskih kuća imao nagib prema ulici.

Zapostavljanje krovne konstrukcije, nedostatak održavanja njenog materijala i prodiranje vlage u tavaniski prostor dovodi do truljenja drveta i buđavosti. Slabljenju krovne konstrukcije doprinosi i korišćenje većih i težih crepova, budući da je u periodu posle Drugog svetskog rata laganiji biber crep zamenjen težim, presovanim crepom.

Česta je pojava da usled nedostatka nekog crepa ili pak njegovog pomećenog položaja prodire kišnica, koja dovodi do iskrivljenja ili preloma letava na koje su crepovi naslagani. Drvna građa ne propada samo pod uticajem vlage, već i usled uticaja soli i drugih materijala koje se vodom ispiraju iz crepova i koji hemijski oštećuju letve. (TÓTH 2011)

I konstrukcija tavanice gubi svoju čvrstoću usled propadanja drvene građe i tako postaje opasna. I u ovom slučaju je vlaga najveći uzročnik problema, jer usled nedostatka hidroizolacije voda lako dopire do greda, koje potom lako napadnu biološke štetočine.

Velika poprečna greda je najviše izložena napadu insekata. Na prisustvo raznih buba i njihovih larvi možemo suditi na osnovu otvora koji se nalaze na površini grede. Larve uništavaju mehaničku konstrukciju greda, dok je na površini jedva приметно prisustvo buba. Krovnu konstrukciju najviše oštećuje kućna strižibuba. (TÓTH 2011)

Zaštitu drvenih elemenata naši preci vršili su krečenjem, te je to i danas najjednostavnije rešenje, ali je na raspolaganju i široka paleta raznih agenasa za zaštitu drveta. Oni delovi, međutim, koji su u većoj meri oštećeni, ne mogu se isplativo tretirati površinskom zaštitom, već je te elemente celishodno zameniti.

Gradevinski materijali i oštećenja – fotografija Marie Siladi

Građevinski materijali i oštećenja – fotografija Marie Silađi

Dobar primer koji treba slediti

Pravilnu rekonstrukciju i unošenje novih funkcija u stambeni objekat, prikazaćemo na primeru jedne kuće iz Kikinde. Rešenja primenjena tokom rekonstrukcije mogu se uopštiti i mogu poslužiti kao primer na celoj teritoriji naših istraživanja:

Obnovljena kuća izgrađena je početkom 19. veka, a po korišćenom građevinskom materijalu i funkcionalnom rasporedu može se okarakterisati kao tipična za područje Segedinske velike nizije. Rekonstrukcija je obuhvatila i sve zgrade koje se nalaze na parceli.

Tokom rekonstrukcije oblik stambene zgrade, njen funkcionalni raspored i namena nisu se menjali.

U potpunosti su sačuvani unutrašnji zidovi od naboja, sa kojih je uklonjen naneti sloj od blata, sanirane su i pukotine, te je ponovo prekriven tradicionalnim slojem od blata, u koji su dodati slama i konjska balega. Spoljne zidove (na severoistočnom delu kuće) ponovo su nazidani korišćenjem stare cigle. Krovna konstrukcija je u potpunosti zamenjena, budući da su njeni drveni delovi u potpunosti istrulili. Obnovljena je i drvena tavanica. Rekonstruisana je i struktura plafona i to na tradicionalan način – sa daskama, trskom i žbukom. Izolacija tavanice izvedena je trskom koja je premazana blatom.

Takođe je saniran i pod. Rekonstruisan je pod od drveta i cigle.

Ispod dela stambene zgrade (ispod dela stare kuhinje i nove dnevne sobe) nalazio se podrum u podosta lošem stanju. Propale cigle zasvođenog plafona zamenjene su novim, a ponovo su nazidane i stepenice. Podrum je obnovljen kao i stara kuhinja sa zidom od blata.

U tzv. čistoj sobi rekonstruisana je i furuna koja je bila napravljena od zemlje.

Kuhinja kao i šporet načinjen od blata u potpunosti funkcionišu.

Jedini novi deo stare kuće predstavlja kupatilo i jedna mini-kuhinja.

Zgrada štale, koja je bila u nastavku kuće, srušila se. Nakon uklanjanja njenih ostataka tu je sagrađena jedna moderna, zastakljena dnevna soba, sa kupatilom i terasom.

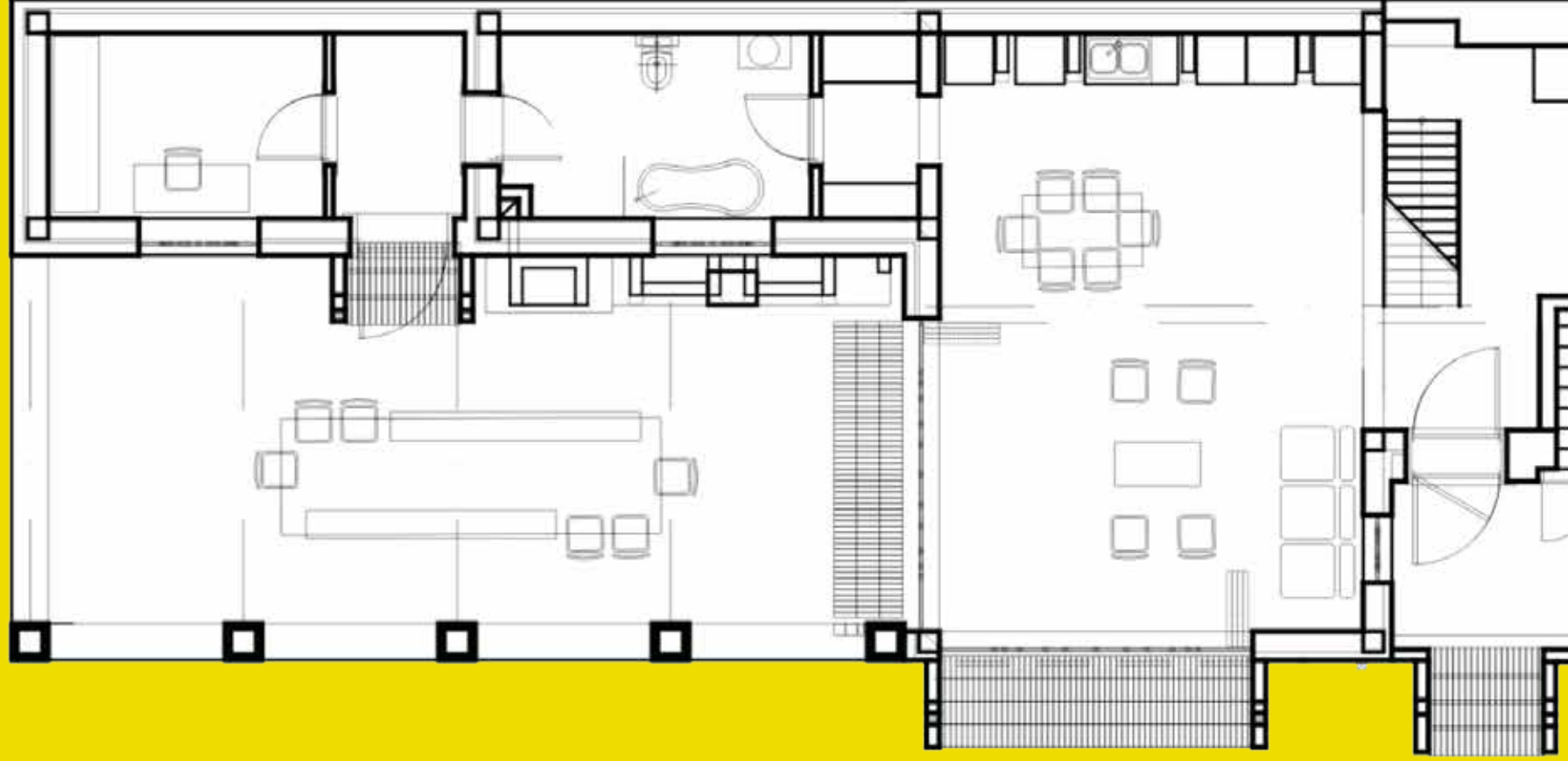
Stara kotarka za kukuruz je takođe obnovljena, donji noseći deo je ponovo ozidan, te i danas služi svojoj prvobitnoj svrsi.

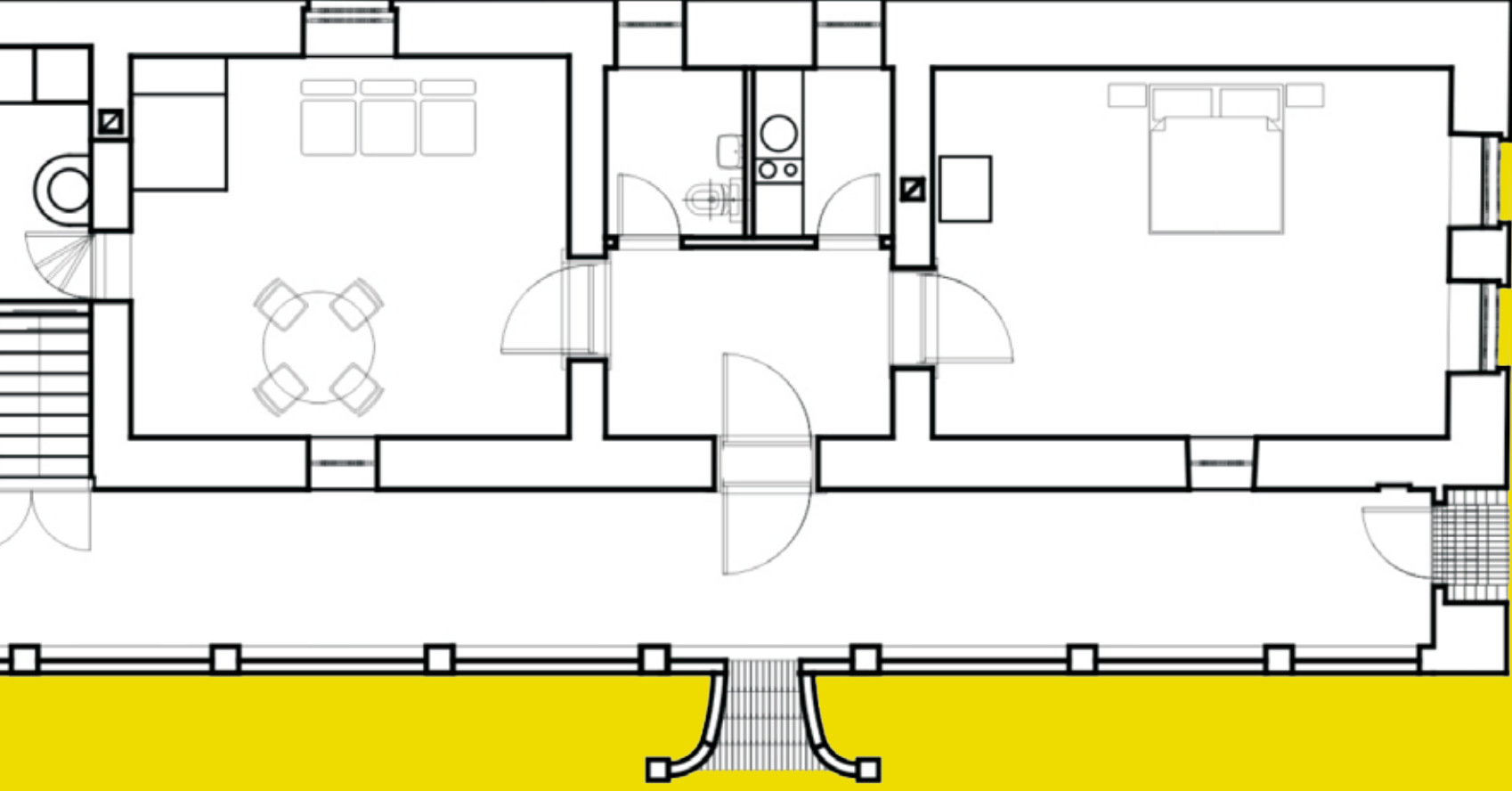
Novi deo je u potpunosti integrisan, pod jednim je krovom zajedno sa starom kućom, te se i u pogledu ekstenzije podudara s njom. Moderna dnevna sobu je kroz staru kuhinju i fizički spojena sa starim delom zgrade.

Deo poda dnevne sobe načinjen je od stakla i to u delu gde se vidi zasvođen plafon podruma. U dvorištu je izgrađen bazen, čije se čišćenje vrši bez dodavanja hemikalija, znači ekološki ispravno.

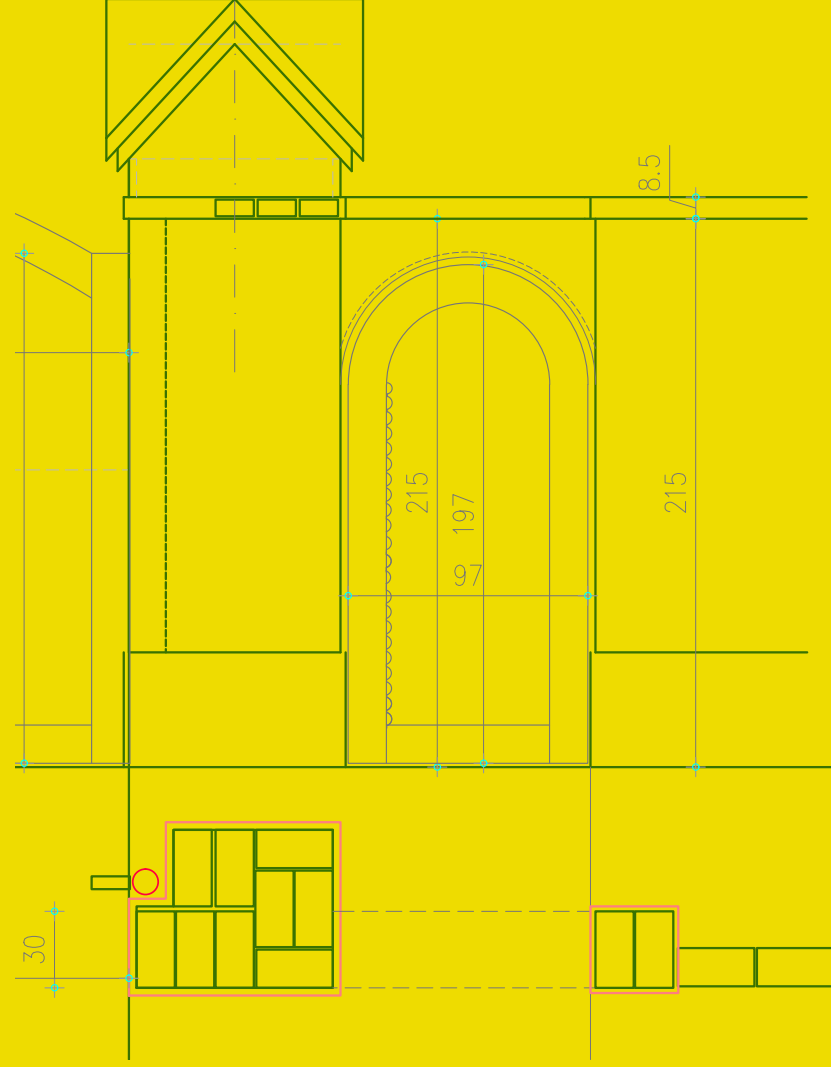

Tokom rekonstrukcije sačuvan je stari građevinski materijal – drvene grede i crep (koji je ručno čišćen) – koji je nakon toga ponovo vraćen na krov. Građevinski materijal koji je nedostajao prikupljen je iz okoline, iz porušenih kuća koje su bile građene tradicionalnom tehnikom.

Osnova, Kikinda – projektant: Aranka Blat

Obnovljena seoska kuća, Kikinda – projektant: Aranka Blat

Obnovljena seoska kuća, Kikinda – projektant: Aranka Blat

Savremeni primeri

Savremenim graditeljstvom možemo nazvati neutemeljenu arhitekturu zadnjih nekoliko decenija, koja u potpunosti raskida sa tradicionalnim formama i koja kao rezultat ima građevine koje se ne uklapaju u tradicionalnu sliku ulice. Savremenom arhitekturom možemo nazvati i ona današnja stremljenja kod kojih u potpunosti raskidamo sa tradicionalnim formama, kada se radije vraćamo funkcionalnom svetu Bauhauasa, kroz potpuno pojednostavljene forme. I ovo zadnje može značiti ispravan put, pitanje je samo koliko će se projektant držati sistema proporcija tradicionalnog graditeljstva i koliko smatra obaveznim za sebe korišćenje pravila uklapanja.

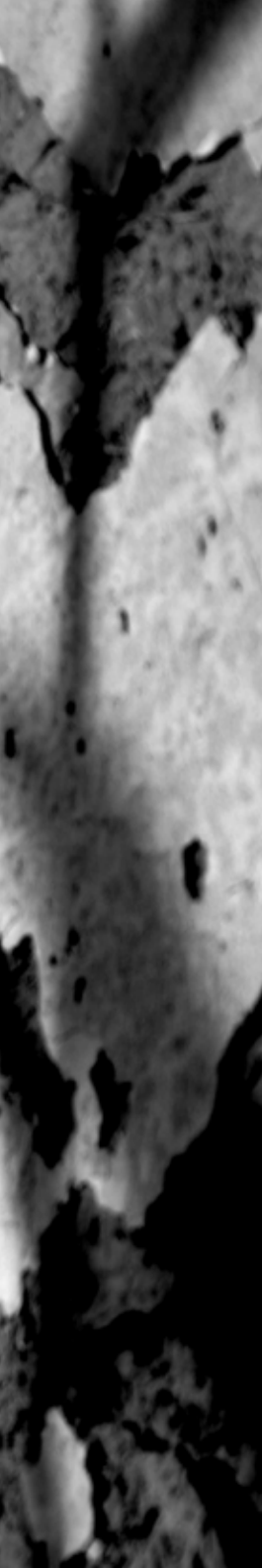

Dobar savremeni primer, Kesthej – projektant: Béres Attila

Loši savremeni primeri – fotografija Ane Markoša

Zaključak

ZAKLJUČAK

Tokom obilaska terena stekli smo izuzetno šarenu sliku o Bačkoj, Banatu kao i o Segedinskoj velikoj niziji. Slika je dobrim delom zaista bila višebojna, ali smo nailazili i na sivu, a ponegde je već dominarala crna boja. Naše iskustvo i naše mišljenje opredeljivala je ta paleta, koja je uticala na pisanje i formirala našu knjigu. Namera nam je bila da sistematizujemo pojave bez ikakve pristrasnosti i osude, u interesu budućnosti.

Tokom istraživanja susreli smo se i sa mnogim napuštenim, beživotnim naseljima, u kojima su nekada segedinske duvandžije živele aktivan život i uspešno privredivale. Tradicionalne seoske kuće su većinom simboli minulih vremena, često siromaštva i zaostalosti i zbog toga za njih nije karakteristično da se obnavljaju i ponovo upotrebljavaju kako bi i dalje služile svrsi, već im se samo fasade obnavljaju. Međutim, bilo je zadovoljstvo videti da poljoprivreda u većini naselja cveta, da ljudi i dalje rade na svojim poljima, da ih obrađuju, te da ih uprkos masovnom iseljavanju nešto još uvek vuče prema Segedinskoj velikoj niziji. Gledajući opustela sela i oronule seoske kuće nametnula nam se misao da možda sledi period kada će se ovaj predeo ponovo umočvariti, nakon čega će se ponovo naseliti, ali nam se potom učinila mnogo racionalnijom slika po kojoj će u budućnosti tu nastati novi „spahiluci“, na kojima će upravljanje preuzeti nove „spahije“, nove bogate gazde i porodična gazdinstva. Njima, međutim, neće više biti potrebna mnogobrojna radna snaga, sve će to rešiti mehanizacija, te će iz okruženja njihovih velelepni dvoraca polako nestati seoske kuće Segedinske velike nizije, a na njihovom mestu formiraće se novi parkovi dvoraca, ili će i njihovo mesto preuzeti oranice. Naravno, istraživači i pisci ovih redova ne mogu biti pesimisti – ma kako ta slika bila tamna – jer je tokom istorije i pored katastrofa, ratova i privrednih slomova, čovek našao način da ponovo stvori život za sebe i izgradi svoje okruženje, jer je energiju crpeo iz prošlosti i tradicije. Neka to i sada bude tako!

Izvori

IZVORI:

BAKÓ, Ferenc (1978): *Parasztházak és udvarok a Mátra vidéken*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.

BÁLINT, Sándor (1974/75.): *A szögedi nemzet–A szegedi nagytáj népelete*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged.

BESZÉDES, Valéria (1992): A napsugárdíszes oromzatú házak Vajdaságban. In: Balassa M. Iván (szerk.): *A Vajdaság népi építészete*. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre. 53-70.

BODOR, Antal (2008): *Temesvár és Délmagyarország múltja, jelen közállapotai és turisztikai leírása*. Moravetz Testvérek Kiadása, Temesvár.

BODOR, Antal (2009): A háztól a szobáig. In: *Csernyei Újság*, 1. sz. 12.

BÖHM, Lénárt (1867): *Dél-Magyarország vagy az úgynevezett Bánság külön történelme*. Pest.

DÉRY, Attila (2010): *Történeti anyagtan*. Posztgraduális egyetemi jegyzet, Budapest.

EDUCATIO TÁRSADALMI SZOLGÁLTATÓ NONPROFIT KFT. (szerk.): *Magyar néprajz-A népi építészet esztétikája, forma és díszítés*. <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/magyar-neprajz-magyar/ch17s06.html> [2013. március 5.]

FÉNYES, Elek (1839): *Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és puszta betűrendben körülményesen leíratik*. Kozma Vazul nyomdájában, Pest.

GINDER, Ervin (1996): *Vojvođanske seoske kuće od naboja: materijal, konstrukcija i izvođenje*. Novi Sad.

GOSTOVIĆ, Marko (1989): *Uređenje seoske teritorije*. Građevinska knjiga, Beograd.

GRLICA, Mirko (2009, szerk.): *Koliko se poznajemo – iz istorije nacionalnih zajednica u Vojvodini*. Novi Sad.

HISTORIA DOMUS - *Magyarcsernye egyházi jegyzőkönyve*.

ISTVÁNFI, Gyula (2011): *Őskor/Népi építészet-Az építészet története*. Terc Kft., Budapest.

JÓZSA, Zsuzsanna (2010): *Történeti anyagok fenntartása és helyreállítása*. Posztgraduális egyetemi jegyzet. Budapest.

KAKASI, László: *Épületek utólagos szigetelése talajnedvesség és talajvíz ellen*. Budapest. <http://www.epitesz.bme.hu/document/2542/original/00003626.pdf> [2013. március 5.]

KALAPIS, Zoltán (1998): *Búza, dohány, selyem*. Forum, Újvidék.

KERNER, Gábor (2011): A népi építészet változásai a Káli-medencében. In: *A területi védelem színe és fonákja*. XVII. Népi Építészeti Tanácskozás. Békés, 2010. szeptember 30-október 2., 81-88.

KNEŽEVIĆ, Srebrica (2000): Vrata, vratnice, kapije i ulazi - vekovna potreba organizacije i bezbednosti. In: *SANU-Glasnik Etnografskog instituta*, 2000/49. sz., 75-83.

KÓKAI, Sándor (2016): A dohánykertészek szerepe a Marosszög 18-19. századi társadalmi-gazdasági változásaiban. In: *Történeti Földrajzi Közlemények*. 2016/1 sz., 84-107.

KURTOVIĆ FOLIĆ, Nađa (1984): Neki problemi zaštite narodnog graditeljstva u vojvođanskim naseljima sa ubrzanom urbanizacijom In: *Zaštita spomenika narodnog graditeljstva*. Zbornik radova sa savetovanja o zaštiti spomenika narodnog graditeljstva. Beograd. 104-108.

MINISTERIUM DES HANDELS (1949, szerk): *Deutsches Colonialwesen i Ungarn und Siebenbürgen im achtzehnten und neuzehnten Jahrhunderte*. Wien.

ORTUTAY Gyula (1979-1981., szerk.): *Magyar néprajzi lexikon I-V*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

PAPP, Árpád (1997): A Délvidék magyar újratelepítése 1699 és 1945 között. In: *Létünk*. 1997/3-4. sz., 308-331.

PÉNOVÁTZ, Antal (1979): *Vajdasági magyar néprajzi kalauz*. Forum, Újvidék.

SILLING, Léda (2016): Napsugaras oromzatok ma a Vajdaságban. Népi építészet vagy mesterségesen elállított falusi építészet. In: *Újratervezés*. XX. Népi Építészeti Tanácskozás. Békés, 2016. szeptember 22-24., 91-104.

SILAĐI, Maria (2011): Interpolacija staro-novo u istorijskoj strukturi banatskih sela tokom XX veka. In: *Zbornik šeste konferencije o integralnoj zaštiti*. Banjaluka, 2011, 124-136.

SILAĐI, Maria (2012): Uticaj društvenih faktora na nastanak, razvoj i transformaciju seoskih naselja u Banatu. In: *PHIDAC IV međunarodni simpozijuma studenata doktorskih studija iz oblasti građevinarstva, arhitekture i zaštite životne sredine*. Niš, 2012, 135-140.

SILAĐI, Maria, TUFEGDŽIĆ, Anica (2012): German Heritage in Banat Villages –The Origin, Development, and Modalities of the Country House with Yard. In: *First International Conference on Architecture and Urban Design – 1ICAUD*. Tirana, 2012, 475-484.

SZILÁGYI, Mária (2013): *Fényben és árnyékban. Magyarcsernye építészetének fénykora és hanyatlása*. Forum, Újvidék.

SZILÁGYI, Mária (2014): Magyarcsernyei inventárium. In: *Hol tart ma? XIX. Népi Építészeti Tanácskozás*. Békés, 2014. október 2-4. sz., 53-64.

SZILÁGYI, Mária (2016): Bánsági títustervek a XVIII. századtól a XXI. századig. In: *Újratervezés. XX. Népi Építészeti Tanácskozás. Békés, 2016. szeptember 22-24. sz., 91-104.*

SILAĐI, Maria (2019): *Seoski trgovi u Banatu: Transformacija javnih prostora banatskih sela u Vojvodini od XVIII do XXI veka.* BKC, Novo Miloševo.

SIMONOVIĆ, Đorđe (1980): *Uređenje seoskih teritorija i naselja: urbanizacija sela.* Beograd.

TÓTH, Ernő (2011): *Történeti anyagok fenntartása és helyreállítása.* Posztgraduális egyetemi jegyzet. Budapest.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Biblioteka Matice srpske, Novi Sad

72(439SZE)

SILAĐI, Maria I., 1985-

Newtrad : arhitektonski vodič Segedinskog regiona = A szegedi nagytáj építészeti útmutatója / Silađi Maria, Kerner Gabor ; [srpski prevod Németh Ferenc, Popović Predrag ; engleski prevod Dragana Lukić] / Szilágyi Mária, Kerner Gábor ; [Szerb fordítás Németh Ferenc, Popović Predrag ; Angol fordítás Lukić Dragana]. - Senta : Zavod za kulturu vojvođanskih Mađara ; Segedin : Muzej Móra Ferenc, 2019 (Szeged : Generál Nyomda). - 280 str. : ilustr. ; 21 x 30 cm

Uporedo srp. tekst i mađ. prevod. - Tekst štampan u međusobno obrnutim smerovima. - Tiraž 5.000.

ISBN 978-86-80644-27-1

1. Kerner, Gábor [аутор]. - I. Silađi, Maria, 1985-Silađi, Maria I., 1985-

a) Segedin - Arhitektura - Projekti

COBISS.SR-ID 331509511

NAPOMENA

Ova publikacija je odštampana uz finansijsku podršku Evropske unije. Za sadržaj ove publikacije je odgovoran isključivo Zavod za kulturu vojvođanskih Mađara i sadržaj ovog dokumenta ne odražava zvanično mišljenje Evropske unije i/ili Upravljačkog tela Programa.

